

pentagram

Lectorium Rosicrucianum

Wat is Wijsbegeerte?

In de mens kunnen wijsheid en verstand beide aanwezig zijn, immers, de oorspronkelijke mens was met de alwijsheid innig verbonden. Het verstandelijke vermogen van de oorspronkelijke drievoudige geestmens kon op de alwijsheid reageren – en zal dat, door transfiguratie, opnieuw kunnen.

Vandaar dat J. van Rijckenborgh stelt: kennis óf ware wijsheid. Tussen de begrippen ‘kennis’ en ‘wijsheid’ bestaat een groot en onoverbrugbaar verschil. Voor zoekers op het spirituele pad is het van belang in te zien, dat de goddelijke wijsheid nooit hetzelfde is als de kennis die men kan aanleren door het verzamelen van informatie. De vijf filosofen en denkers die we in deze editie de revue laten passeren – Krishnamurti, Zygmunt Bauman, Wittgenstein, Spinoza en Deleuze – komen ieder langs hun eigen weg dan ook allemaal tot de conclusie dat kennis niet tot wijsheid leidt. Zij laten zien dat kennis niet per se het leven doet begrijpen, dat wijsheid op zijn hoogst voortkomt uit ervaring, en dat wat de mens het meest ontbreekt ‘liefde’ is; de liefde, die hem tot het uitgangspunt kan terugleiden.

Krishnamurti, filosoof van de geest
Ibsen, voorloper van een nieuwe tijd
Wittgenstein en religie

Spinoza en Deleuze:
God zoeken is de mens overstijgen

J. van Rijckenborgh:
Kennis of ware wijsheid

PENTAGRAM

THE MANUMMER

WAT IS WIJSBEGEERTE?

S

Het zou verleidelijk zijn om deze tweede aflevering van Pentagram's thema 'Wat is wijsbegeerte' de titel te geven 'van kennis tot wijsheid'.

De vijf filosofen en denkers die we in deze editie de revue laten

passeren: Spinoza, Krishnamurti, Bauman, Wittgenstein en

Deleuze, komen evenwel allemaal tot de conclusie dat kennis *niet*

tot wijsheid leidt. Ieder laat op zijn manier zien dat kennis niet

per se leidt tot begrip van het leven, dat

wijsheid hooguit voortkomt uit ervaring,

en hetgeen de mens het meest ontbreekt de

liefde is. Vandaar dat J. van Rijckenborgh een

onderscheid maakt tussen 'kennis of *ware*

wijsheid'. Tussen de begrippen 'kennis' en

'wijsheid' bestaat inderdaad een groot

en onoverbrugbaar verschil. Voor zoekers

op het spirituele pad is het van belang in te

zien dat men goddelijke wijsheid nooit verkrijgt

zoals men kennis vergaart, namelijk door het

verzamelen van informatie.

INHOUD

- 2 ERVARING EN OPENBARING.
WIJS DOOR ONDERVINDING
- 6 WITTGENSTEIN EN RELIGIE
- 11 KRISHNAMURTI, FILOSOOF VAN
DE GEEST
- 17 GOD ZOEKEN IS DE MENS
OVERSTIJGEN
- 23 ZYGMUNT BAUMAN EN DE
PARADOX VAN DE LIEFDE
- 28 DE EENZAAMHEID VAN ZIEL EN
PERSOONLIJKHEID
- 32 DE DRAMATURG IBSEN,
VOORLOPER VAN EEN NIEUWE
TIJD
- 38 KENNIS OF WARE WIJSHEID

28STE JAARGANG NR. 5
SEPTEMBER/OKTOBER 2006

Omslag: tempera op paneel.
E. De Keyser, 1989

Ervaringen en Openbaring Wijs door ondervinding

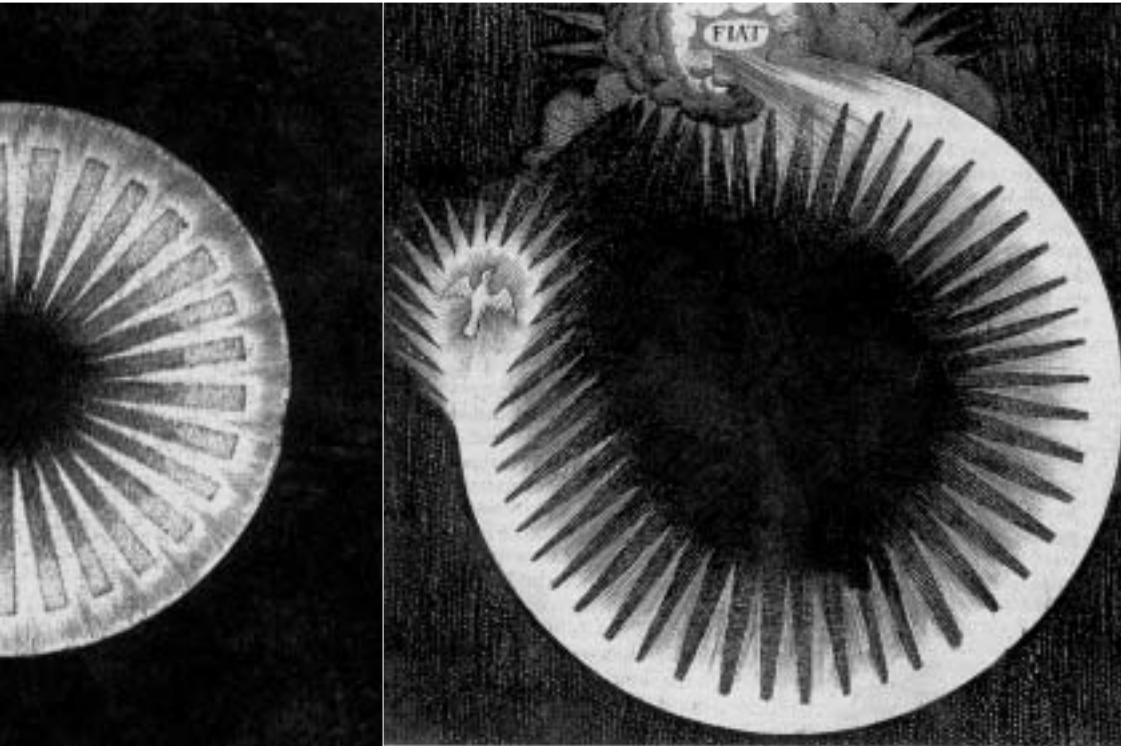
Als aanvulling op het zintuiglijk ondergaan van zijn omgeving beschikt de mens over het vermogen alle indrukken te ordenen, te rubriceren en uiteindelijk samen te voegen tot een persoonlijk als zodanig ervaren 'geheel'. Als hij een bepaald aspect van zijn leven voldoende aandacht schenkt, 'vallen op zeker moment de puzzelstukjes op hun plaats'.

Bij het vormen van dit – noodzakelijkerwijs subjectieve – totaalbeeld maakt de mens, als vanzelfsprekend, zowel gebruik van zijn gevoel als van zijn verstand. Het totaalbeeld dient zijn doel pas als het behalve een inventarisatie van de buitenwereld ook de onderlinge verbanden en optredende wetmatigheden omvat. De behoefte om de wereld te kennen, te doorgronden en te ordenen, wortelt in de strijd om het bestaan en de ieder mens aangeboren neiging om zijn leven zo lang mogelijk voort te zetten. Het nadenken over de *zin* van onze aanwezigheid in de wereld knoopt aan bij een tweede behoefte: de drang om 'het mysterie van het leven' op te lossen. Hoe is de wereld ontstaan,

steekt er een hogere bedoeling achter en wat is hierin de positie en opdracht van de mens?

Historisch gezien ontleent fundamenteel wetenschappelijk onderzoek aan dit speuren naar de grondslagen van de schepping haar bestaansrecht. Bij de laatklassieke wetenschapper Robert Fludd' (1574-1637) lag de drang om 'de wonderwerken Gods' te exploreren en te doorgronden nog duidelijk zichtbaar ten grondslag aan zijn wetenschappelijke inspanningen. De Schepper was de vanzelfsprekende *eerste oorzaak*.

Ook bij het wetenschappelijk onderzoek vormt het natuurlijke zintuiglijke apparaat de basis, maar de wetenschapper

gaat nog een stap verder. Met name de successen in de natuurwetenschappen zijn voor een belangrijk deel te danken aan uitbreiding van het zintuiglijk apparaat, en doordat de mens via die instrumenten ook toegang heeft tot bijvoorbeeld elektrische verschijnselen, is hij onder andere in staat de activiteit van de hartspier vast te leggen in een cardiogram. Zelfs het dagelijkse weerbericht dankt zijn betrouwbaarheid aan het op grond van ervaring interpreteren van de enorme hoeveelheid meetgegevens die de meteoroloog tegenwoordig ter beschikking staan. 'Meten is weten' luidt het adagium van de fysicus.

Keer op keer blijkt dat het mysterie van het leven zich niet zomaar laat 'meten'. Pragmatici stellen dan ook dat toegepast wetenschappelijk onderzoek de voorkeur verdient boven fundamenteel onderzoek. Waarmee de wetenschap in feite weer dienstbaar wordt gemaakt aan de strijd om het bestaan, aan de individuele en collectieve zelfhandhaving.

Er worden grote sommen onderzoeksgeld besteed aan medisch-fysische en farmaceutische research, aan onderzoek naar energieopwekking, (tele)communicatie en transport. Alleen bij de astronomie en de ruimtevaart kan nog worden volgehouden dat bevrediging van de 'nieuwsgierigheid' belangrijker is dan het directe nut. Het nadenken over *het* fundament van de schepping wordt overgelaten aan de filosofen. Voor veel wetenschappers uit de 'harde' technische richtingen geldt filosofie nog altijd als 'soft' en ziet men er vooral meer van hetzelfde in: een herhaling van zetten, 'voetnoten bij Socrates en Plato'. Tegenwoordig heet daarom dat onderzoek 'fundamenteel', dat niet *direct* toepasbaar is, maar waarvan men veronderstelt, dat het wel de grondslagen legt voor toekomstige innovaties. Daaronder scharen we ook het onderzoek van veel wetenschappers naar de 'meerdere dimensionale' fundamentele van de schepping. Deze

Midden: De onuitputtelijke bron van het Licht brengt de schepping voort.

Rechts: Fiat Lux – Er zij Licht. De duif symboliseert de geest Gods, die in all voortgang het leidende principe is.

Robert Fludd, *Utriusque Cosmi* [etc.], Oppenheim, 1617

moderne denkers, die bruggen slaan tussen de verschillende wetenschappelijke disciplines, speuren naar de grondslagen van het bestaan, die voor hen niet meer per se in het materiële liggen. Boeken als Bill Brysons *Een kleine geschiedenis van bijna alles*² of William Arntz' film *What the Bleep do we Know?* geven daarvan een fascinerend beeld.

HET PRODUCTDENKEN

De gewone werkelijkheid ziet er nog wel wat conservatiever uit. Niemand is zo naïef te beweren dat de wetenschap louter verbetering heeft gebracht. Als het sneller kán dan móet het ook sneller. Tegenwoordig geldt de productiviteit per hoofd van de bevolking als een maat voor de beschaving. Maar het is wel uitdrukkelijk de materiële kant van het leven waar de 'winst' geboekt wordt. In een samenleving van tweeverdieners is steeds minder tijd voor spontaan sociaal contact en komen kinderen al op prille leeftijd terecht in een strak geregisseerd stramien van wegbrengen, overblijven en ophalen.

We leven om te produceren. De bedrijfsmatige aanpak is de beste aanpak. De school levert een onderwijsproduct, het ziekenhuis een zorgproduct. De bewuste student kiest op grond van de productspecificaties zijn onderwijsinstelling, de patiënt zijn kliniek, of het nu in het binnen- of buitenland is. Wat wellicht ooit begon als de kunst om niet om te komen van gebrek, lijkt nu te zijn veranderd in de kunst om niet om te komen in de overvloed.

Waar de mens zich wellicht eens – toen de wereld nog dun bevolkt was – verveelde bij een gebrek aan prikkels uit zijn omgeving, moet hij zich nu teweestellen tegen de lawine van indrukken die zijn aandacht opeisen, met name waar hij zich bedient van de moderne

media. Paradoxaal genoeg leidt meer informatie niet vanzelfsprekend tot een completer of meer diepgaand wereldbeeld; heel gemakkelijk kan het juist resulteren in een mentale chaos. Om het overzicht te behouden, dient de mens zich af te sluiten voor de op hem afstormende informatie. Maar wel selectief, niet rigoureuus.

WAARNEMEN MET DE OGEN VAN HET HART

Heeft de mens dan de criteria om informatie te selecteren? Aan welke toets dient informatie te voldoen om binnen te mogen komen? De toets der ervaring? Zouden we alleen maar 'bekende' informatie moeten toelaten? Voor de strijd om het bestaan mag 'ervaring de beste leermeester' zijn; de oplossing van het levensmysterie komt daardoor niet dichterbij. Of het zou zo moeten zijn dat juist in het besef van de tekortkomingen van de zintuiglijke ervaringen een openheid ontstaat voor een volkomen andere insteek. Voor openbaring, in plaats van ervaring.

'Openbaring' staat voor informatie, meestal een 'verklaring', die met natuurlijke vermogens niet, of niet meteen, te verifiëren is. Letterlijk onder deze aanduiding kennen wij de Openbaring van Johannes uit de Bijbel en de Openbaring van Hermes Trismegistos uit de oude Egyptische overleveringen. Maar ook de leringen van Pythagoras en Plato vallen er onder, de visioenen van Jacob Böhme en de inzichten van Paracelsus. Zij getuigen alle van een 'bovenzintuiglijke', 'metafysische' werkelijkheid. Zij sporen ons aan te leren waarnemen 'met de ogen van het hart'. «Richt uw hart op het licht, en ken het», zo onderricht Pyman-der Hermes.

Het hart op het licht richten... In het hart van de mens ligt het verbindings-

punt, waardoor hij in contact kan komen met de bovenzinnelijke wereld. Daarvan getuigen alle grote wereldleraren. Zij duiden de wereld waarmee wij via onze zintuigen zo innig in contact staan, veelvuldig aan als een schijnwereld, als de wereld van de begoocheling. Onder meer omdat niets in onze wereld blijvend is, maar alles veranderlijk en vergankelijk.

Het hart herbergt 'de zielenvonk'; een geestvonk van het goddelijke, een vlam van het licht, waartoe de oorspronkelijke zonen Gods behoorden. Het is deze lichtvonk, die voor de mens bij wijze van spreken tot een zintuig van het bovenzinnelijke kan worden. Vóór wij het bovenzinnelijke in eerstehands beleven 'zien van aangezicht tot aangezicht', zal de werkzaamheid van de lichtvonk ons de juistheid van de openbaringen doen aanvoelen.

ECHT GELOOF

Deze werkzaamheid kunnen we ondergaan in de bekoring die uitgaat van het lezen van de *Tao Teh King* van Lao Tse. Hoewel veel verzen van dit klassieke geschrift op het rationele verstand eerder paradoxaal overkomen, geeft een andere stem in ons wezen aan dat we hier te maken hebben met universele wijsheidstaal en lezen we geboeid verder...

Waarachtig geloven berust op een tot werkzaamheid gekomen lichtvonk en komt van binnenuit. De mens die vanuit een innerlijk herkennen de openbaring nadert, is per definitie vrij van autoriteiten. We kunnen stellen dat de ervaring ons dringt in de richting van een conclusie: binnen de wereld van de zintuigen kan wel op ontelbare wijzen invulling worden gegeven aan het leven, maar juist vanwege de vergankelijkheid van alle er in optredende waarden kan dit nimmer leiden tot een definitieve vervulling.

De weg van de ervaring kan twee

dingen doen: hij maakt de mens murw en geestelijk uitgeblust, of hij maakt de mens rijp, maakt hem open. In het laatste geval blijft er een innig verlangen werkzaam. Juist de mens voor wie alles in de wereld tot 'meer van hetzelfde' is geworden, tot een eindeloze herhaling, kan spontaan en met hernieuwde leergierigheid een weg inslaan, een 'omkering' ondergaan die de aanvang blijkt van een definitief afscheid van het zintuiglijke. Een weg die het vrijkomen inhoudt van het wiel van geboorte en dood, zoals de Boeddha dat noemt.

Dan kan het zijn dat de mens weer een leerling wordt, die, evenals Hermes, door de geest onderricht wordt.³ Hermes roept uit tot Pymander: «Ik begeer over de wezenlijke dingen te worden onderricht, hun aard te begrijpen en God te kennen. Ten zeerste verlang ik te begrijpen». En Pymander antwoordt: «Houd in uw bewustzijn goed vast wat u wilt leren, en ik zal u onderrichten.»

Waarop Hermes getuigt: «Bij die woorden veranderde hij van aanblik, en terstond ging in een oogwenk alles voor mij open; en ik zag een onmetelijk visioen; alles werd tot één licht dat zeer sereen en hartverblijdend was, en ik verheugde mij uitermate in de aanschouwing ervan.»

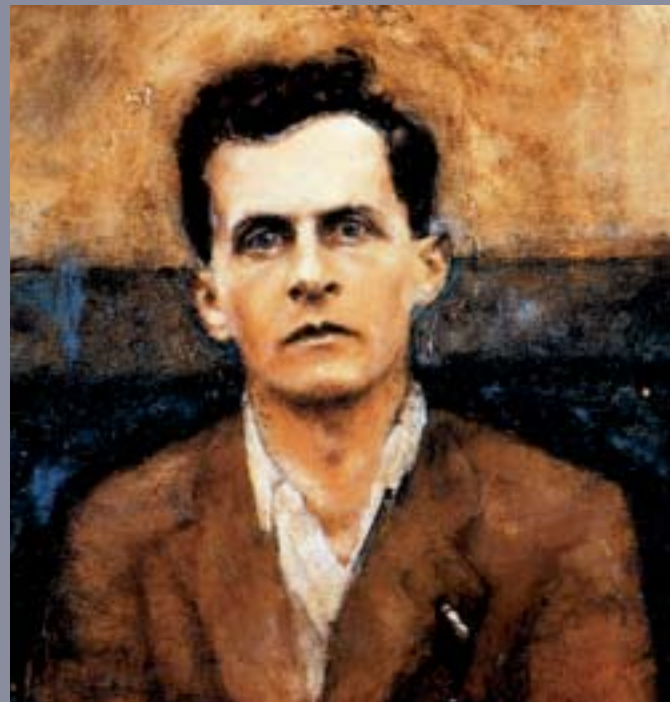
1 Robert Fludd, *Fakkeldrager der wijsheid*. Symposionbundel, Rozekruis Pers, Haarlem, 2004.

2 Bill Bryson, *Een kleine geschiedenis van bijna alles*. Tweede druk. Uitgeverij Atlas, Amsterdam, 2004.

3 J. van Rijckenborgh, *De Egyptische Oer-Gnosis en haar Roep in het Eeuwige Nú*. Deel 1. Tweede druk, Rozekruis Pers, Haarlem, 1960 p. 25 en 26.

De verhouding tussen filosofie en religie in de westerse traditie is een gecompliceerde. Was na de opkomst van het christendom de filosofie lange tijd de dienstmaagd van de theologie, met de ontwikkeling van het wetenschappelijke denken vanaf de zestiende eeuw trad de moderne tijd in, waarin de filosofie zich meer en meer losmaakte van de theologie. Dat betekende niet dat het thema 'religie' daarmee onmiddellijk uit de filosofie verdween, maar wel dat er op een wezenlijk andere wijze mee werd omgegaan.

Wittgenstein en religie

Niet langer was de religieuze openbaring het belangrijkste probleem, maar de plaats van de religie binnen een omvattend rationeel wereldbeeld. Waren in de theologie van de vroeg-christelijke tijd en de middeleeuwen die twee onderwerpen nog nauw met elkaar verbonden, waarbij de openbaring ten opzichte van de rede

het belangrijkste was, in de moderne tijd werden ze gescheiden en liepen ook de antwoorden op deze vragen steeds meer uiteen.

In de zeventiende eeuw maakte Blaise Pascal het beroemd geworden onderscheid tussen 'de God van de filosofen', het godsbegrip waar filosofen over redeneerden, en 'de persoonlijke

God' zoals die in de religie beleefd wordt. Pascal constateerde dat die twee begrippen principieel verschillend zijn: rede, en religieuze ervaring en openbaringen gingen gescheiden wegen.

In de eeuwen daarna werd dit onderscheid groter. Voor veel filosofen verdween de noodzaak om in hun denken over de wereld nog een plaats in te ruimen voor religieuze begrippen. Voor sommigen was dat een vanzelfsprekend gevolg van de moderne natuurwetenschap, die immers steeds meer kon verklaren; anderen maakten er op polemische wijze nog wel een punt van. Nietzsches proclamatie 'God is dood' is daarvan een bekend voorbeeld. Het resultaat was uiteindelijk dat in de systematische filosofie van de twintigste eeuw religie, het godsbegrip en religieuze ervaring nog slechts een marginale rol spelen.

In dat licht zou men dan ook niet verwachten dat het thema 'religie' in het werk van een van de bekendste filosofen uit die eeuw, Ludwig Wittgenstein, een rol van betekenis speelt. Wittgenstein is immers vooral bekend om zijn werk op het gebied van de formele logica en de taalfilosofie. Hij werd door de logisch positivisten, die bekend zijn om hun niet-bovenzinnelijke stand-

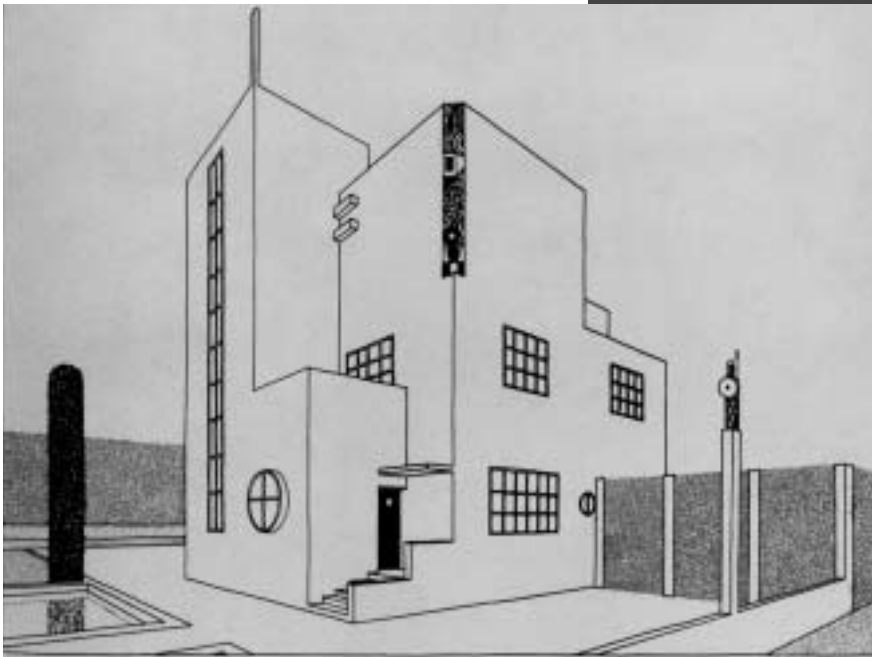
punten en hun materialistisch-wetenschappelijke benadering, ook van filosofische vragen, beschouwd als een belangrijke geestverwant. En in de bekendste werken van Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* en de *Philosophische Untersuchungen*, gaat het, ogenschijnlijk althans, uitsluitend om problemen die te maken hebben met logica en taal, kennis, wiskunde en dergelijke. Dus wat valt er dan te zeggen over Wittgenstein en religie?

LUDWIG WITTGENSTEINS WORSTELING

Ludwig Wittgenstein werd geboren in 1889 in Wenen, als achtste (en laatste) kind van Karl Wittgenstein en Leopoldine Kalmus. Karl Wittgenstein was een van de belangrijkste en rijkste industriëlen in de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie en de Wittgensteins speelden een prominente rol in het culturele leven van Wenen. Zowel de familie Wittgenstein als de familie van Ludwigs moeder waren oorspronkelijk joods, maar hadden zich in de loop van de negentiende eeuw geassimileerd en waren tot het christendom overgegaan. Ludwig kreeg de voor zijn tijd en stand gebruikelijke opvoeding, waar religieus onderricht vanzelfsprekend deel van uitmaakte. De familie was, zeker in Ludwigs jeugd, echter niet echt belijdend, en hijzelf nam al vroeg afstand van het officiële geloof.

Links: *Ludwig Wittgenstein*, olieverfschilderij naar een foto door S. Martin, 1928.

Portrettekening van S. Kierkegaard. Kierkegaards denken heeft veel invloed gehad op twintigste-eeuwse denkers, vooral de existentialisten. Naar zijn inzicht kon geen enkel denksysteem de unieke ervaring in het innerlijk van de individuele mens verklaren.

Links: Wittgenstein had aerodynamiek gestudeerd in Berlijn en hield zich ook bezig met avantgardistische architectuur. Ontwerp voor een villa door een tijdgenoot, R. Mallet-Stevens, 1923.

Rechts: Stein aan de Donau (bij Wenen). Alleen de kunst kon de 'resten van de edele cultuur' behouden, dacht Egon Schiele, tijd- en plaatsgenoot van Wittgenstein. Olie op linnen, 1913.

'Officieel' is hier een sleutelterm. Zijn leven lang is Wittgenstein iemand met sterke morele opvattingen, en hij worstelt lange tijd met wat religie wel en niet zou kunnen of moeten zijn. Bertrand Russell, bij wie Wittgenstein vóór de Eerste Wereldoorlog in Cambridge studeerde, vertelt in zijn autobiografie dat Wittgenstein hem op een avond opzoekt en gedurende lange tijd zwijgend door zijn kamers heen en weer loopt. Als Russell hem uiteindelijk vraagt waarover hij nadenkt, de logica of zijn zonden, antwoordt Wittgenstein: «beide», en gaat door met ijsberen. Tijdens de oorlog, waarin hij als gewoon soldaat vrijwillig had dienstgenomen, ondergaat Wittgenstein diverse ervaringen die hem zeer hebben beïnvloed. Hij leest *Mijn Kleine Evangelie* van Tolstoj en zegt later tegen Paul Engelmann dat dit boek 'zijn leven heeft gered'. Als Russell hem na de oorlog in 1919 weer ontmoet, beschrijft hij hem (in een brief aan Ottoline Morell) als een 'mysticus', die Kierkegaard en Angelus Silesius leest.

Ook in zijn latere leven houdt Wittgenstein zich intensief bezig met religie, maar nooit in de context van een officiële kerk of aan de hand van

een uitgewerkt stelsel van leerstellingen.

Sommige van zijn leerlingen bekeren zich tot het katholicisme, en hoewel Wittgenstein hun motivatie volledig respecteert, merkt hij tegen een vriend op dat hij zich «er werkelijk niet toe zou kunnen brengen al die dingen te geloven die zij geloven.» Niet het dogma, de belijdenis, maar de praktijk, het handelen, vormt voor Wittgenstein het wezenlijke van religie.

Als we vanuit dat perspectief naar Wittgensteins werk kijken, zien we dat een ethisch-religieuze motivatie daarin onmiskenbaar aanwezig is. Dit ondanks het feit dat ethiek en religie er zelden of nooit expliciet in ter sprake komen,

Dat begint al met zijn eerste grote werk, *Tractatus Logico-Philosophicus*. Dit merkwaardige boek, dat bestaat uit een aantal – volgens een decimale ordening genummerde – stellingen, wordt door Wittgenstein voltooid tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het behandelt de grondslagen van de logica, de taal en het denken. Het traktaat onthult een betekenis-theorie, die op haar beurt weer berust op een theorie over de structuur van de werkelijkheid. Bovendien geeft het een algemene karakterisering van wat een

uitspraak tot een betekenisvolle uitspraak maakt. Het boek laat ook zien dat veel filosofische uitspraken, waaronder die van de ethiek, niet betekenisvol zijn! En wat voor ethiek geldt, geldt ook voor religie: in zijn denken zijn die twee voor Wittgenstein vrijwel synoniem.

In een brief aan Ludwig Ficker uit 1919 zegt Wittgenstein dat «de pointe van *Tractatus* een ethische is» en dat hij van mening was dat hij de aard van de ethiek er voor eens en altijd mee had bepaald. Het ethische behoort volgens Wittgenstein tot het domein van datgene waarover niet gesproken kan worden, en waarover we dus, zoals hij in de laatste uitspraak in *Tractatus* stelt, moeten zwijgen.

Maar, anders dan voor sommige logisch positivisten, is voor Wittgenstein 'dat, waarover we niet kunnen spreken' niet zonder waarde. Integendeel, voor hem is dat waar de werkelijke problemen van het leven over gaan. «Zelfs als alle wetenschappelijke vragen zijn beantwoord, is daarover nog niets gezegd,» luidt een van de uitspraken in *Tractatus*. Wittgenstein geeft daarmee aan dat het domein van het ethisch-religieuze en het domein van de wetenschap principieel en strikt van elkaar gescheiden zijn.

Uit Wittgensteins aantekeningen van die tijd blijkt dat een juiste levenshouding voor hem primair een kwestie is van evenwicht. Het gaat erom de eigen wil in harmonie te brengen met

'die vreemde wil waarvan wij allemaal afhankelijk zijn'; een wil die zich niet op een bepaalde manier in de wereld openbaart, maar die 'de wereld als zodanig' als ethische opgave voor de mens stelt: 'Gods wil'. Daarin, en niet in enige toestand van de wereld of van onszelf, ziet Wittgenstein de werkelijke ethisch-religieuze waarde. En om dezelfde reden kunnen we over die waarde niets zeggen.

In zijn *Lecture on Ethics* verwoordt hij het als volgt: «Als een alwetend wezen elk feit, zowel fysisch als psychologisch, en alle relaties tussen deze feiten zou kennen, en in een boek zou opschrijven, zou het resultaat een volledige beschrijving van de wereld zijn die geen enkel ethisch oordeel zou bevatten.» Elk spreken over het goede, over zin, over God, is, zoals Wittgenstein dat uitdrukt, «misbruik van de taal.»

Deze *Lecture on Ethics* hield Wittgenstein kort na zijn terugkeer naar Cambridge in 1929. Na de Eerste Wereldoorlog, toen hij *Tractatus* voltooid had en hij van mening was een eenduidig en correct antwoord te hebben gegeven op de vragen die hem bezighielden, had hij afscheid genomen van de filosofie, afstand gedaan van zijn aanzienlijke aandeel in het familievermogen, en was, in een poging om – zoals hij dat zelf verwoordde – «iets fatsoenlijks te doen met zijn leven» een opleiding gaan volgen tot onderwijzer. Gedurende een aantal jaren was hij als zodanig werkzaam op het Oostenrijkse platteland, maar het was geen succes. Daarna hield hij zich bezig met het ontwerp en de bouw van een avant-gardistisch huis voor zijn zuster in Wenen, Margarete Stonborough en, mede onder invloed van contacten met leden van de Wiener Kreis en andere filosofen en wiskundigen, keerde hij tot de filosofie terug. Hij was erachter gekomen dat de stellingen van *Tractatus* op een aantal punten onhoudbare veronderstellingen bevatten. Dat betekende dat hij opnieuw aan het werk moest. Daar lag blijkbaar zijn talent, en hoewel Wittgenstein zijn gehele leven een grote afkeer had van het academische leven, was het voor hem duidelijk geworden dat het ontwikkelen van zijn

talent zijn levensopgave was. Ook hieruit blijkt dat voor Wittgenstein het de praktijk is waaraan men het morele gehalte van iemands overtuigingen kan en moet afmeten; niet wat iemand zegt, maar wat hij doet, is de maatstaf.

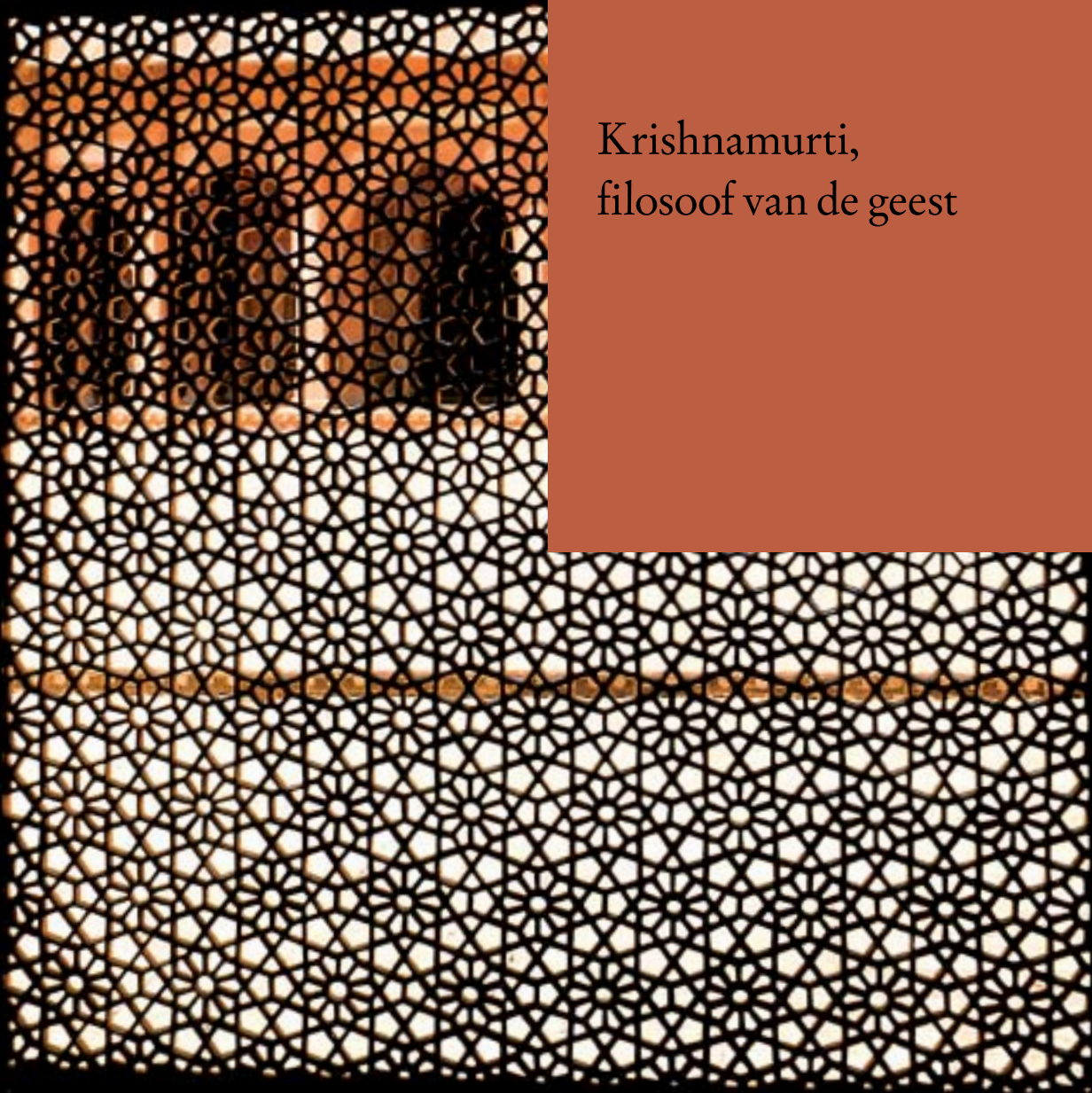
Het zou te ver voeren de ontwikkeling in Wittgensteins filosofische opvattingen te schetsen vanaf zijn terugkeer naar de filosofie in de jaren twintig tot aan zijn dood in 1951. En dat is ook niet nodig om te begrijpen welke plaats ethiek en religie daarin hebben. Want in dat opzicht verandert er niet zoveel. Er zijn grote verschuivingen in Wittgensteins ideeën over betekenis, over de relatie tussen taal en logica, over de rol van het denken, de wijze waarop kennis tot stand komt en gerechtvaardigd kan worden, en in die nieuwe ideeën liggen zijn wezenlijke bijdragen aan de moderne filosofie. Maar het ethisch-religieuze verandert voor Wittgenstein niet. Hij blijft vasthouden aan zijn overtuiging dat deze aspecten van het bestaan zich onttrekken aan de invloed van de wetenschap en van de filosofie. Religieuze overtuigingen kunnen niet worden gerechtvaardigd door bijvoorbeeld historische feiten, en elke poging om dat wel te doen vindt Wittgenstein ‘belachelijk’. De wijze waarop de wetenschap de wereld benadert en onderzoekt, en de omgang met de wereld die werkelijk religieus kan worden genoemd, blijven strikt gescheiden. Het religieuze is een kwestie van handelen, van een zienswijze op het bestaan die alles doordringt, wat een mens ook doet. Een religieuze overtuiging is voor Wittgenstein dan ook geen kwestie van rede, maar van passie: een gepassioneerd aanvaarden van een bepaalde manier om naar zichzelf en naar de wereld te kijken, en daaraan betekenis toe te kennen.

Dat betekent dat er voor vorm, voor rituele praktijken, heilige boeken, vaste formules en dergelijke geen plaats is; dat zijn op z'n best uiterlijkheden, op z'n slechtst geven ze een vals houvast en leiden ze mensen af van dat waar het werkelijk om gaat. Religie is niet een afzijdig te houden deel van het leven. Dat gaat over alles, over elk aspect, elke handeling, gedachte, gevoel. Wittgenstein zegt in de eerste van zijn *Lectures on Religious Belief* die dateren uit 1938: «Een re-

ligieuze overtuiging blijkt niet uit redeneringen, of uit een beroep op wat normaal gesproken een overtuiging rechtvaardigt, maar uit het feit dat het alles in iemands leven bepaalt.»

Op deze wijze geeft Wittgenstein religie een geheel eigen plaats: niet naast de wetenschap, als concurrerende wijze van omgang met de werkelijkheid, als alternatieve verklaring van de wereld en van onszelf, maar als een houding, een wijze waarop we de dingen kunnen zien, die ons handelen leidt en zin geeft. Voor Wittgenstein is die zin niet iets wat zich in de wereld bevindt – «God openbaart zich niet in de wereld,» schreef hij al in *Tractatus* – maar ook niet iets daarbuiten, iets wat zich elders of later openbaart. Het is ten opzichte van deze wereld, de wereld waarin wij ons toevallig feitelijk bevinden, dat we deze houding moeten realiseren. Het is dezelfde wereld die de wetenschap verklaart, en waarin wij ons leven leiden, die door de juiste ethisch-religieuze houding betekenis krijgt.

In de lange ontwikkeling van het denken over religie in de filosofie neemt Wittgenstein een bijzondere plaats in. Niet zozeer door de aard van zijn opvattingen over de inhoud van religieuze overtuigingen, want in de nadruk op het persoonlijke, het niet-dogmatische, en het alomvattende daarvan gingen anderen hem voor. Een voorbeeld is Søren Kierkegaard, naar wie Wittgenstein in zijn aantekeningen diverse malen verwijst. Wittgensteins bijdrage ligt vooral in de wijze waarop hij de plaats die religie inneemt, en de verhouding daarvan tot het wetenschappelijke en alledaagse denken, opnieuw definieert, en op indirecte wijze verankert in zijn opvattingen over taal, betekenis en kennis. Hijzelf meende dat daarvoor in de moderne westerse beschaving weinig belangstelling zou zijn. De onverminderde invloed van zijn werk stemt optimistischer.

Krishnamurti, filosoof van de geest

Een levende geest is een stille geest.

Een levende geest is een geest

die geen middelpunt heeft en dus geen ruimte en tijd.

Zo'n geest heeft geen grenzen

en dat is de enige werkelijkheid

«Kan jullie geest», vraagt Krishnamurti ons, «ophouden te denken in termen van wat geweest is – en van wat nog komen moet, wat in feite een verwachting is op basis van dat wat geweest is? Kan je geest vrij zijn van gewoonten en van het vormen van gewoonten? Als je dit probleem uitdiept, zul je ontdekken dat dit echt kan en wanneer de geest zich vernieuwt, en ophoudt nieuwe gewoontes te vormen, blijft hij fris, pril en jong, en is hij daardoor in staat tot eendeloos inzicht.

Voor zo'n geest bestaat er geen dood, omdat er geen proces van kennis vergaren meer is. Het proces van kennis vergaren is de oorzaak van de gewoonten, van het nadoen. En de geest die kennis vergaart staat verval en dood te wachten. Maar voor de geest die niets vergaart, die niets verzamelt, die iedere dag, iedere minuut sterft – voor zo'n geest is er geen dood. Hij verkeert in een toestand van eindeloze ruimte.

De geest moet dus alles wat hij heeft verzameld loslaten, alle gewoonten, alles waarop hij zich heeft verlaten om zich geborgen te kunnen voelen. Dan is hij niet meer verstrikt in het web van zijn eigen gedachten. Door van ogenblik tot ogenblik het verleden los te laten wordt de geest verfrist. En daardoor kan hij nooit aftakelen, nooit de vloedgolf van de duisternis in beweging brengen.»

Het zeldzame van Krishnamurti – die zelf direct putte uit de geest – is wat Karl von Eckhartshausen als volgt heeft geformuleerd als 'lichtmens':

Pag II: Patronen beheersen het denken en verhinderen het open en directe waarnemen van de ziel. Marmeren venster in het mausoleum van Salim Chisti in Fatehpur.

Links: Jiddhu Krishnamurti als jongeman. Foto Edward Weston.

JIDDU KRISHNAMURTI (1895-1986)

Aan het begin van de twintigste eeuw werd een hindoejongetje, Krishna geheten, als toekomstige 'wereldleraar' door de Engelse theosofen Annie Besant (1847-1933) en C. W. Leadbeater (1847-1934) binnen de Theosofische Vereniging gevormd en opgevoed. In 1911 richtten Leadbeater en Besant de orde 'De ster van het Oosten' op, die Krishnamurti wereldwijd propageerde als de nieuwe geestelijke wereldleider. In 1929 brak Krishnamurti met dit beeld. Hij wilde geen geestelijk leider zijn en benadrukte voortdurend dat ieder zelf moet nadenken en de eigen condities en vaste patronen in denken, willen en handelen moet doorzien en doorbreken. Dogma's en voorschriften zijn hierbij niet van belang. Doorschouw alle autoriteit én jezelf en ervaar de eenheid van het leven in alles wat verschijnt en weer verdwijnt. Krishnamurti bood geen technieken aan. Ondanks dat hij geen wereldleraar wilde zijn, werd hij het wel; in zijn vele drukbezochte toespraken over heel de wereld gaf hij steeds scherpe analyses van het individuele denken en gedrag, en de gevolgen daarvan voor de maatschappij.

«Alles wat hij spreekt en onderneemt, geschiedt in de naam of door middel van de eigenschappen van het vuur, het licht en de geest, waardoor hij alles tot het Amen, tot voleinding brengt.»

Krishnamurti beschouwde inzicht als een essentiële factor voor de bevrijding van de geest.

Bevrijding van de geest met een totale transformatie en een innerlijke revolutie zijn bij hem sleutelbegrippen.

Bevrijding betekent allereerst een juist besef van ons probleem van vrijheid, waarbij hij aangeeft dat vrijheid een geestesgesteldheid is die vrij is van angst of dwang en van elke drang naar veiligheid. Een grote handicap daarbij is vooral onze drang iets of iemand te zijn die ertoe doet, die status heeft: «Het is vreemd te zien hoe de meeste mensen uit zijn op erkenning of lof – erkenning als groot dichter, als filosoof, als iets wat het ego aanzien geeft. Een en ander geeft veel voldoening maar is van heel weinig betekenis. Erkenning is voedsel voor de ijdelheid en

misschien voor de portemonnee, maar wat dan nog? De mens zondert zich af en afgescheidenheid brengt haar eigen problemen voort, die steeds toenemen. Vrij te zijn van zowel succes als mislukking is waar het om gaat.» Horen wij hier niet een twintigste-eeuwse Spinoza, die wellicht nog consequenter is dan zijn zeventiende-eeuwse voorganger?

«Of het nu is in deze wereld van politici, macht, positie en gezag, of in de zogenaamd spirituele wereld, waar je ernaar streeft rechtschapen, onzelfzuchtig en vroom te zijn... zodra je iemand wilt zijn, ben je niet meer vrij. Maar de man of vrouw die de absurditeit van dit alles inziet en daardoor rein van hart is, niet wordt bewogen door de wens iemand te zijn, is vrij. Wanneer je de eenvoud hiervan begrijpt, zul je ook de bijzondere schoonheid en de diepgang ervan zien.»

Zo'n geest(esgesteldheid) noemt Krishnamurti 'een kalme geest': «Alleen als je een heel kalme geest hebt, kun je echt iets waarne-

men, want dan is de geest gevoelig voor bijzondere schoonheid.»

Krishnamurti benadrukt de afstand die er wat dit betreft is met de voortstormende, zogenaamde vooruitgang in technologisch opzicht: «De kracht van het denken over technologie heeft tot geweldige ontdekkingen geleid. Wij gebruiken dezelfde kracht om psychologische problemen als hebzucht, haat en angst aan te pakken. De psyche evolueert echter niet. Hebzucht en angst kunnen nu eenmaal niet overgaan in hun tegendeel... Hebzucht kan alleen maar groter worden en aan kracht winnen; het kan nooit overgaan in onbaatzuchtigheid.»

Je moet volgens Krishnamurti een vrije geest bezitten, geen geest die belast is met traditie, met het verleden. Uiterste vrijheid is noodzakelijk. Maar op het moment dat je denkt vrij te zijn, ben je niet vrij. Je moet een heldere geest bezitten, een

vrije, ongebonden geest; je kunt geen heldere, indringende geest hebben als je bang bent, waarvoor dan ook.

Angst blokkeert de geest. Je hebt een diepzinnige, heldere geest als je al je eigenaardigheden onder ogen ziet, je diep bewust bent van je innerlijke drijfveren en hier zonder weerstand kennis van neemt. Dan pas kan er sprake zijn van een subtiele, kalme geest. Een subtiele geest werkt langzaam, aarzelend; het is niet een geest die conclusies trekt, oordeelt of formuleert. Hij moet kunnen luisteren en wachten. Dit moet niet later zo zijn, deze geestesgesteldheid moet er van begin af aan zijn. Krishnamurti zegt over die geestesgesteldheid tegen ons: «Je hebt haar wellicht, geef haar alle kans om op te bloeien.»

Het beginpunt voor bevrijding van de geest is, zoals gezegd, inzicht. Het belangrijkste inzicht is bij Krishnamurti het besef niets te weten. Dit is natuurlijk een klassiek inzicht dat we al bij Socrates terugvinden en bij Christiaan Rozenkruis, die opmerkt: «De som van alle kennis is niets te weten.»

Krishnamurti verwoordt het onder meer als volgt: «Als je zegt 'ik weet het niet' is de geest onbeweeglijk, volkomen stil. Een stilte die voortduurt.»

De belangrijkste metafoor voor de werking van de geest is voor Krishnamurti de rivier en dan met name de stroming in de rivier.

«Op de een of andere manier lijkt het water je te reinigen en het stof van herinneringen aan wat geweest is weg te wassen. Het geeft de geest de kwaliteit van haar eigen zuiverheid, zuiver als de aard van water is... Een rivier ontvangt alles en blijft zichzelf, zonder zich zorgen te maken of iets te weten over het zuivere of het onzuivere. Om in de stroom te staan moet je lichtvoetig (niet lichtzinnig!) leven, als een gast in je huis of je lichaam. Gast zijn betekent geen gehechtheden voelen en lichtvoetig over de aarde wandelen. Je kunt je

zintuigen zo gebruiken dat zij bij het functioneren geen energie verspillen, maar deze de vrije loop laten. Eeuwigheid is die tijdloze stroom.»

Waarnemers van Krishnamurti hebben zijn aanwezigheid zelf wel met een rivier vergeleken, bijvoorbeeld zijn biografe Pupul Jayakar die ervaart: «Er stroomt een rivier van stilte door hem heen. Zijn geest verstart nooit. Hij staat open voor elke kritiek.»

Toch is het deze rivier die ook oproept tot innerlijke revolutie wanneer Krishnamurti zegt: «Er moet sprake zijn van totale revolutie, niet alleen in grote dingen, maar ook in kleine alledaagse dingen. Jij bent in opstand gekomen, laat het nu niet afweten, houd stand. Houd het innerlijk vuur brandend.»

voor zogenaamd ‘christelijke’ politici.

Het geconditioneerd zijn en de innerlijke drang zich hiervan te bevrijden speelt in de filosofie van Krishnamurti een hoofdrol. Deze moderne denker is hierin heel duidelijk en hij legt de verhouding met de gebruikelijke wetenschappelijke geest als volgt uit: «De wetenschappelijke geest met zijn logica, zijn precisie, zijn navorsing, doet onderzoek naar de uiterlijke wereld van de natuur. Dit leidt echter niet tot een innerlijk begrip van de dingen; want innerlijk begrip leidt tot begrip van het uiterlijke. Wij zijn het resultaat van invloeden van buiten. De wetenschappelijke geest is nauwgezet en helder in zijn onderzoek. Het is echter geen meedogende geest omdat hij zichzelf niet heeft begrepen.»

«Er stroomt een rivier van stilte door hem heen. Zijn geest verstart nooit. Hij staat open voor elke kritiek.»

De transformatie is wat Krishnamurti betreft radicaal: «De religieuze geest is de ware revolutionaire geest,» zegt hij, en «de religieuze geest is explosief, creatief. Hij is een scheppende toestand.»

Hij bedoelt dat net als de ‘vurige komeet’ Giordano Bruno, die zei: «Word eeuwigheid» en als Nietzsche’s opmerking: «Krijg zult gij voeren in uzelve» zeker niet politiek of op werelds vlak. Integendeel, Krishnamurti geeft aan: «Politiek is uiterst destructief. Als mensen zeggen dat ze voor de vrede werken, voor hervormingen, dan is het altijd het ‘ik’ dat voorop staat. Mensen in de politiek kunnen geen frisse geest hebben. De wereld heeft behoefte aan frisse geesten, heldere geesten. Ze heeft geen behoefte aan geesten die geconditioneerd zijn als hindoe of als moslim.» Dit zei hij toen hij sprak over India, maar elders geeft hij aan dat dit net zo geldt

De religieuze geest is in staat nauwkeurig te denken, echter niet in termen van negatief of positief; daarom draagt deze geest de wetenschappelijke geest in zich. Maar de wetenschappelijke geest bevat niet de religieuze geest, aangezien hij gebaseerd is op tijd en kennis en geworteld is in succes en resultaat.»

Krishnamurti weet in positieve zin leven, liefde, revolutie en eeuwigheid met elkaar te verbinden, zonder enige concessie te doen aan de essentie van de geest: «Het leven is zo rijk, het heeft zoveel schatten, wij benaderen het met een leeg hart; wij weten niet hoe wij ons hart met de overvloed van het leven kunnen vullen. Innerlijk zijn wij arm, en als ons rijkdom wordt aangeboden weigeren we die. Liefde is een hachelijk iets, ze veroorzaakt de enige revolutie die volkomen gelukkig maakt. Zo weinigen onder ons kunnen met liefde overweg, zo weinigen verlangen liefde. Wij

hebben lief op onze eigen voorwaarden en maken koopwaar van liefde. Wij hebben een handelsmentaliteit en liefde is niet te verhandelen, het is geen zaak van geven en nemen. Het is een staat van zijn waarin alle menselijke problemen zijn opgelost. Wij gaan met een vingerhoed naar de bron en op die manier wordt het leven een dorre aangelegenheid, petieterig en benepen... Ik weet het niet, maar volgens mij kun je branden van liefde. Er is een onblusbare vlam. Je kunt er zoveel van hebben dat je het aan iedereen zou willen geven en je doet dat ook. Het is als een krachtig stromende rivier die iedere stad en elk dorp loutert en laaft; hij raakt vervuild, het vuil van de mensen komt erin terecht, maar weldra reinigt het water zichzelf en snelvlietend stroomt het verder. Niets kan liefde bederven, want alles wordt erin opgelost – het goede en het slechte; het lelijke en het mooie. Het is het enige dat eeuwig en onuitputtelijk is.»

Krishnamurti heeft zijn leven als filosoof van de geest voorgeleefd en de grote processen van de transformatie ondergaan. Hij was een voorbeeld van een mens die openstaat voor de invloed van nieuwe energieën in deze tijden van verandering.

Zijn biografie Pupul Jayakar heeft hem eens gevraagd wie hij was, waarop Krishnamurti antwoordde: «Het doet er niet toe wie ik ben. Wat jij denkt en doet en of jij jezelf kunt transformeren is het enige wat telt.» Toen realiseerde zij zich plotseling dat Krishnamurti nooit een woord over zichzelf had gezegd. Er was niet één verwijzing geweest naar enige persoonlijke ervaring. Dit was het wat hem tot een vreemde maakte, hoe goed je hem ook kende. «Je kon het voelen midden in een gebaar van vriendschap,»

zo vertelt Pupul Jayakar, «tijdens een alledaags gesprek: een plotselinge afstand, stiltes die van hem uitgingen, een bewustzijn waarin geen centrum aanwezig was. En toch voelde je in zijn aanwezigheid de weldaad van oneindige betrokkenheid.»

Vriendschap, eeuwigheid, het boven tijd en ruimte uitgaan, het afwijzen van wereldse ambities, van roem en eer, het vreemdelingschap en bovenal het staan in de stroom van de liefde die eeuwig en onuitputtelijk is, het zijn kenmerken van de geestmens, die Krishnamurti als een waarachtige Aquariusmens, als openbrekende invloed van de nieuwe tijd, in Europa, Azië en Amerika heeft voorgeleefd.

Mary Lutyens, *De levensweg van Krishnamurti: 1895-1986*; vert. uit het Engels. Ankh-Hermes, Deventer, 1992. Oorspronkelijke uitgave: *The life and death of Krishnamurti*. Murray, London, 1990.

Mary Lutyens, *Krishnamurti (deel 1): Jeugd en bewustwording: een biografie van de eerste achtendertig jaren van zijn leven*; vert. uit het Engels. Ankh-Hermes, Deventer, 1976. Oorspronkelijke uitgave: *Krishnamurti: The years of awakening*. Murray, London, 1975.

Mary Lutyens, *Krishnamurti (deel 2): Jaren van vervulling*; vert. uit het Engels. Ankh-Hermes, Deventer, 1983. Oorspronkelijke uitgave: *Krishnamurti: The years of fulfilment*. Murray, London, 1982.

Mary Lutyens, *Krishnamurti (deel 3): Weg zonder einde*; vert. uit het Engels. Ankh-Hermes, Deventer, 1988. Oorspronkelijke titel: *Krishnamurti: The open door*. Murray, London, 1988.

Jayakar, Pupul, *Krishnamurti: een biografie*; vert. uit het Engels. Altamira, Hillegom, 1988. Oorspronkelijke uitgave: *Krishnamurti: a biography*. Harper & Row, San Francisco, 1986.

God zoeken is de mens overstijgen

Het is boeiend maar ook moeilijk om te volgen, hoe de moderne wijsbegeerte zich moeizaam een weg baant naar het Eeuwige, naar God. Veelal vanuit de ontkenning. Dan weer zegt men dat de mens geen mogelijkheden heeft iets 'zinnigs' over God of over het goddelijke te zeggen. Maar zowel Spinoza als Gilles Deleuze, die hem drie eeuwen later diepgaand heeft bestudeerd, komen tot de slotsom dat de mens zichzelf en zijn persoonlijke ervaring los moet laten, om open te (kunnen) staan voor het eeuwige en het onveranderlijke. Zijn wij daar dan wel aan toe?

Vorige bladzijde:

Patronen.

Herfstboom met fuchsia's.

Olieverf op linnen, Egon Schiele, 1909

Beneden: In zijn schilderij *Drie filosofen* laat Max Ernst zien hoe schitterende denksystemen geïsoleerd en ver van de dagelijkse werkelijkheid uit kunnen zweven. Of gaan ze de mensheid juist vooruit? Olieverf op linnen, 1957

«Dit is de leer van den klaren denker en vromen mysticus die als godslasteraar uit de Joodsche kerkgemeenschap gebannen en door christelijke dominees als 'grouwelijk atheïst' werd aangeblaft.»

Aldus introduceert Nico van Suchtelen in zijn vertaling van de *Ethica* uit 1915 Baruch de Spinoza. En hij vat diens filosofie vervolgens samen: «Er is één 'iets' dat op-zichzelf, uit eigen kracht, als 'zijns-zelfs-oorzaak' bestaat. Dit is de substantie, het zelfstandige, God. Deze substantie is eeuwig, en oneindig vele zijn haar attributen (kenmerken), of-schoon wij mensen daarvan slechts twee, het denken en de uitgebreidheid (geest en materie) kennen. Alle bijzondere dingen, de gehele verschijningswereld waarin wij leven, zijn 'wijzigingen' (modi), eindige, tijdelijke en vergankelijke openbaringen van de eeuwige, oneindige godheid. Onze geest is een straal van Gods geest, ons lichaam een deel van Gods lichaam, en uit het redelijke bewustzijn, het klare en duidelijke begrip van deze eenheid, ontstaat de geestelijke liefde tot God. Zij is niets anders dan de bewustwording van God zelf in onze geest; en hierin ligt onze verlossing en gelukzaligheid.» Aldus leent Spinoza zich nauwelijks voor aanvulling – zijn systeem is hermetisch afgesloten. Dis-

cussies over zijn werk komen meestal neer op de vraag of hij nu wel of geen mysticus was.

De Franse denker Gilles Deleuze, die in 1995 overleed, noemt Spinoza de meest paradoxale filosoof: hij is de meest filosofische van alle filosofen en hij slaagt erin met name niet-filosofen te bekoren. Ook al kan men Spinoza's kennisleer niet of nauwelijks volgen, zijn werk bevat voldoende momenten en passages die ons ontroeren en ons beeld van de werkelijkheid ingrijpend kunnen wijzigen. Omgekeerd, stelt Deleuze, kan een professionele filosoof niet zonder de 'onderaardse' en 'brandende' Spinoza. Indien deze laatste zich alleen richt op de begrippen gaat Spinoza's essentie aan hem voorbij. In een boeiende studie, *Spinoza: Philosophie pratique*, oorspronkelijk gepubliceerd in 1970, legt hij uit waarom Spinoza's lezerspubliek zo uiteenlopend is: «Schrijvers, dichters, muzikanten, filmmakers, schilders – en zelfs lezers – kunnen tot de conclusie komen dat ze spinozist zijn; die kans is inderdaad groter dan in het geval van professionele wijsgeren.

Spinoza geniet een merkwaardig voorrecht dat niemand voor of na hem heeft kunnen evenaren. Hij is een filosoof van een uiterst systematisch en geleerd kaliber die van elke lezer een uitzonder-

GILLES DELEUZE (1925-1995)

Gilles Deleuze is een twintigste-eeuwse denker uit Frankrijk. Zijn loopbaan als filosoof begon hij als wetenschappelijk onderzoeker. Hij schreef over Bergson, Hume, Nietzsche, en ook over Spinoza. Ieder mens heeft volgens Deleuze een individuele kijk op de werkelijkheid, die afhankelijk is van het moment waarop hij erover nadenkt. Hij stelt dat het herhaalde overdenken van inzichten leidt tot verandering van die inzichten. Deze filosofie – men noemt deze de differentiefilosofie – gaat ervan uit dat het denken de werkelijkheid onvermijdelijk vervalst, wanneer het daarop begrippen toepast, het probeert te omkaderen. Het individuele en eenmalige verdwijnt altijd wanneer dergelijke algemene termen en begrippen gebruikt worden. In onze wereld is volgens Deleuze het ontbreken van geloof het belangrijkste hedendaagse probleem; de zekerheid dat we de wereld in haar totaliteit en samenhang kunnen kennen bestaat niet meer. Een opmerkelijke gedachte van hem is dat het juist de moderne film is, die de kracht heeft om ons dit geloof terug te geven. De film leert ons leven met een werkelijkheid die in stukken uiteen is gevallen en waarin niet langer één geïntegreerde waarheid bestaat.

Met Spinoza heeft Deleuze een sterke band, hoewel op een ongewone manier. Primo Levi schrijft in *Het periodiek systeem*: «Hoe groter de overeenkomsten, hoe dieper de verschillen.» Als we dit omkeren, wordt deze uitspraak: «Hoe groter de verschillen, hoe dieper de overeenkomsten», dan hebben we een aardig beeld van de relatie tussen het werk van Spinoza en Deleuze. Als men kijkt naar de *Ethica*, het hoofdwerk van Spinoza, ziet men als basisgedachte 'een onveranderlijkheid' die rechtstreeks te maken heeft met 'het zijnde'. Deleuze, die grote bewondering heeft voor de positieve gedachtewereld van Spinoza (een toon die hijzelf voortzet in zijn eigen denken) en die tevens diens poging onderschrijft om vanuit 'het zijnde' het menselijke te ontstijgen, begint zijn denken daarom juist vanuit de beweging. Zijn werk kan men lezen als hulde aan Spinoza. Juist omdat hij de uitgangspunten omkeert, probeert hij de fundamentele inzichten van Nederlands grootste denker, zoals de opvatting dat God en natuur één zijn, een tweede ronde, een nieuw leven te geven. Hiermee staat hij naast Spinoza. En net als deze laatste, roept zijn filosofie door haar radicale benadering dezelfde 'oorverdovende' stilte over zich af, die ook Spinoza tijdens diens leven, en nu nog altijd omringt.

lijke inspanning verlangt. Maar tegelijkertijd biedt Spinoza de mogelijkheid tot een spontane, onmiddellijke ontmoeting met zijn wijsbegeerte – een niet-filosoof, of zelfs een ongeschoolde lezer, kan zich gegrepen voelen, als getroffen door een flits. Op zo'n moment ontdekt men het spinozisme – alsof men omringd door Spinoza begrijpt, alsof men wordt binnengezogen in Spinoza's compositie.»

Deleuze was echter een moderne denker die voor alles open stond. De talloze verwijzingen naar literatuur, kunsten en film in zijn denken maken iedere duidelijke afbakening onmogelijk. Twee filosofen die zulke verschillende manieren van werken, argumenteren en dus filosoferen kennen, staan eerder naast elkaar, dan in het verlengde van elkaar.

eeuw. Dit feit geeft juist een mogelijke opening om beiden te beschouwen. Het waren dan wel geen tijdgenoten, maar elk in zijn eigen periode waren het tegen-draadse denkers.

DE TIJDGEEST

Een tijdgeest is groter dan een denker. Meerdere denkers, wetenschappers, schrijvers, kunstenaars en leiders geven op hun manier een versie van de tijdgeest. Op sommige punten zullen deze opvattingen overeenkomen, maar op andere wijken ze af. Anders gezegd, een tijdgeest valt zelden of nooit samen met één denker, één schrijver, één leider, of één kunstenaar. Maar juist voor zover ze overeenkomen dragen ze bij aan de geest

«Schrijvers, dichters, muzikanten, filmmakers, schilders – en zelfs lezers – kunnen tot de conclusie komen dat ze spinozist zijn; die kans is inderdaad groter dan in het geval van professionele wijsgeren.»

Vooraf vanuit het systeem van Spinoza is dat goed te verdedigen. Want waar Deleuze – door zijn openheid en oriëntatie op andere denkers, schrijvers en kunstenaars – voor willekeurig wie altijd wel een plek heeft, moet men vanuit het werk van Spinoza concluderen dat deze aan zichzelf, aan zijn eigen denkbeelden – namelijk het hermetische beeld van de Godheid – genoeg heeft.

Naast deze bezwaren komt bovendien, dat Deleuze een relatief moderne denker is. Men heeft nauwelijks de tijd gehad te reageren op zijn erfenis. Omdat de filosofie na zijn overlijden in 1995 nog niet zo heel veel veranderd is, blijft zijn plaats erin nog onduidelijk. Daar komt nog bij dat Spinoza en Deleuze geen tijdgenoten zijn. Spinoza leefde in de zeventiende eeuw, Deleuze in de twintigste

van de tijd. Zou het niet tegen de verhoudingen ingaan als de tijdgeest zich uitdrukt *in* een werk? Veeleer drukt deze zich *door middel van* vele werken *in* iets anders uit. Zoals ook onze soort zich uitdrukt door middel van vele mensen in iets anders, namelijk de mensheid. De onderlinge verschillen doen er niet toe, want stel dat deze anders waren dan nu, bijvoorbeeld zoals honderd jaar geleden, dan zouden we nog steeds met recht over de mensheid kunnen spreken. Of zou de Amerikaanse ruimtevaarder Neil Armstrong het over een andere mensheid hebben gehad, toen hij op 20 juli 1969 als eerste mens een voet op de maan zette en zei: *That's one small step for a man, but a giant leap for mankind.* (Dit is maar een kleine stap voor één man, maar een enorme sprong voorwaarts voor de mensheid)?

Rechts: Vormpatronen. Constructivistisch portret van een filosoof, door de Russische schilderes Ljubow Popowa die in Parijs werkte, 1912-1913

EXPO

Revue
Philos

HET ANTWOORD BEGINT MET EEN VRAAG

Als we er zo over denken, dan hebben we het over de ontwikkeling van de mensheid. Wat is dat andere dan, waarin de tijdgeest zich uitdrukt? Heeft een tijdgeest een object, of een doel waarin hij zich uitdrukt, waardoor we achteraf kunnen zeggen: «dàt was tóén de tijdgeest, en daarna was dàt de tijdgeest?»

Ook het antwoord begint met een vraag. Zal het doel of het object dan niet net zoveel invalshoeken hebben als de mens invalshoeken heeft? Daar lijkt het althans wel op, want een tijdgeest drukt zich zowel uit in de kunsten, als in de wetenschap, als in de filosofie, als in de economie, in de politiek, enzovoort. Die probeert Deleuze in zijn denken mee te nemen. Al deze aspecten binnen hun samenhang vormen de tijdgeest. Alsof iets wat er bovenuit stijgt zich gedurende een periode uitkristalliseert. Daarom kunnen we bijvoorbeeld spreken over *de Verlichting*. Tijdgeest is in die zin een zekere overstijgende consistentie tussen de verschillende uitdrukkingwijzen van de mens. Het staat voor een nieuwe manier van in de wereld staan, voor een manier die aansluit bij een sluimerende behoefte. En zo komen we dichterbij ons antwoord: als we de behoefte willen begrijpen die bestond in Spinoza's tijd, aan de vooravond van de Verlichting, dan kunnen we nu, achteraf, vaststellen dat dit een behoefte was aan individualiteit, aan persoonlijkheid. En precies op dat punt, toen

iedereen *zichzelf* aan het vinden was, schreef Spinoza dat de mens zichzelf en zijn persoonlijke ervaring los moest laten, om open te staan voor het eeuwige en het onveranderlijke.

GODDELIJK – MENSELIJK

Het overstijgen dat Spinoza voor ogen stond was goddelijk, terwijl zijn tijdgenoten juist bezig waren het juk van een God af te werpen voor een nieuwe ervaring van het *menselijke*. Hoe mooi Spinoza het ook heeft verwoord – door zelfs een geheel andere invulling aan God te geven – men had en heeft er geen oog voor. En zo vergaat het ook Deleuze. Deze denker heeft, net als Spinoza, voor de mens als een oordelend, meningen hebbend, en opvattingen van goed en kwaad ventilerend, kortom mondig en bevooroordeeld wezen, nauwelijks plaats. Hij schrijft over de mens als «een misleiding, als een misvatting, als een onrecht dat door een groter recht teniet moet worden gedaan.» Maar zijn we hieraan toe? Sommigen wel. Er zijn altijd vrijheidszoekers geweest, er zijn ook altijd spinozisten geweest. Maar de meerderheid die bepaalt *wat wel en wat niet*, lijkt vast te houden aan de ingeslagen weg van altijdduurende herhaling.

Wat eeuwig is, is onveranderlijk, aan zichzelf gelijk. Het herhaalt niets. Het is geen film. Het is het 'groter recht', dat eens alles tot zichzelf optrekt. Aan de mens de keuze, de vrijheid, ja de vreugde, dit toe te kunnen laten.

Zygmunt Bauman en de paradox van de liefde

Hoe open een mens ook probeert te zijn, van tijd tot tijd wordt hij opgeschrikt door gebeurtenissen, die hem een heel andere kijk op het leven geven. Dan blijkt dat wat bij hem 'open' leek te zijn, nog steeds door deuren wordt dichtgehouden en versluierd is. Werkelijk open zijn kan alleen in groot vertrouwen. Een kind kan heel open zijn, omdat het zich volledig vertrouwd voelt in, en zich (mogelijk onbewust) gedragen weet, door het gezin, de ouders. In de moderne samenleving is dit gevoel verdwenen, en er is een gevoel voor in de plaats gekomen dat kan worden omschreven met termen als onzekerheid, instabiliteit en onveiligheid.

De Poolse socioloog Zygmunt Bauman ziet zichzelf als een 'vertaler van de wereld in teksten', waarbij hij overigens aantekent dat een kort verhaal van Jorge Luis Borges nuttiger kan zijn dan een conventioneel sociologieboek. Hij heeft veel nagedacht over de moderne mens en de psychologische problematiek, die voortkomt uit het leven in zo'n maatschappij als boven omschreven. Bauman spreekt van 'de vloeibare samenleving' (the liquid society). Naar zijn idee

lijden we in onze tijd aan wat hij het 'Titanic-syndroom' noemde. We weten dat we te midden van verschillende bedreigingen van de beschaving leven, maar zijn ten opzichte daarvan 'zonder hoop' en 'zonder hulp'. We hebben het gevoel niet over de middelen te beschikken om ze het hoofd te bieden.

Sterker: we zijn geneigd onze blik van bedreigingen af te wenden en amuseren ons liever. Bauman ziet een nieuwe mens ontstaan: de

«De liefde wordt de grootste en machtigste kracht genoemd in het universum. God wordt ermee vereenzelvigd. 'God is liefde' zegt de heilige taal. [...]

Het behoeft nauwelijks betoog, dat wat men in deze wereld liefde noemt met dit alles niets te maken heeft, en er niet mee vergeleken kan worden. De liefde in onze natuur is een eigenschap van ons natuurlijke goedheidspotentieel. [...] De liefde in de natuur, als eigenschap van de goedheid, heeft haar grenzen, is niet onvoorwaardelijk, sluit anderen uit en is daarmee ik- gericht. Ook gaat zij altijd samen met bijvoorbeeld domheid, eigenbelang, onverschilligheid en haat.»

«Wat in de universele leer liefde wordt genoemd is de oersubstantie van de goddelijke vlam, van de wereldziel.»

J. van Rijkenborgh, *De komende nieuwe mens*. Rozekruis Pers, Haarlem, 1978, blz. 229 e. v. en blz. 258.

Begeerte neemt, liefde geeft.

Begeerte vernietigt en sluit af,

liefde herstelt en opent.

kiezende mens, ofwel *homo eligens*. Dat is een mooie uitdrukking, maar wel een met een verontrustende lading. Deze mens, de *homo eligens*, wordt voortgedreven door obsessieve verandering. Altijd incompleet en nooit af, is hij voortdurend bezig met identiteitsveranderingen. Hij leeft binnen meervoudige sociale netwerken en de menselijke behoefte om ergens in te geloven en ergens bij te horen wentelt hij af op de consumptiewereld: 'Ik koop, dus ik besta'.

Het is allemaal een gevolg van een ten top gedreven individualisme. Als de gemeenschapszin wegvalt, verdwijnt ook de bodem onder de voeten van het individu.

Zygmunt Bauman concludeert daaruit, dat er alleen in landen waar burgers nog *vertrouwen* hebben in de staat en zij het gevoel hebben deel uit te maken van een gemeenschap, een gevoel van veiligheid bestaat, dat tegen een stootje kan. Dat zulk een vertrouwen op *vermeende* waarden en normen stoelt, is in dit verband van geen belang. Maar zulke landen zijn er niet veel: de moderne samenleving is er niet op uit die veiligheid te bieden. Hij schrijft daarover:

«Vanaf de Verlichting heeft men het feit dat de emancipatie van de mens, het vrijmaken van het

echte menselijke potentieel, het afbreken eiste van de gemeenschapsbanden én dat de individuen vrij zouden worden gemaakt van de omstandigheden van hun geboorte, als een waarheid van het gezond verstand beschouwd.»

Omdat het vertrouwen in de grote staats- of andere instellingen – als kerk, religie, politiek (wie vertrouwt nog politici?) – maar ook het vertrouwen in die op kleinere schaal – de sportvereniging, het buurtwerk) steeds minder wordt, is het onmogelijk dat het individu daaraan zijn gevoel van geborgenheid en veiligheid ontleent. Het is nooit helemaal goed geweest, maar het leverde een levensbasis. Nu deze wegvalt, wordt het voor de moderne mens steeds moeilijker om ten opzichte van het leven 'open' te zijn: als niets meer veilig is, moeten er nieuwe muren worden opgeworpen.

«TOEN ALLES NOG GOED WAS»

Ooit zagen we ons leven als een serie duidelijke en logisch op elkaar volgende projecten (opleiding, werk, huwelijk, pensioen). Dat werd ons voorgehouden: als we maar noest en stug investeerden om ons te verbeteren, ons bestaan verder uit en op te bouwen zouden we goed terecht komen en zou ons einde goed zijn. Nu, in de moderne consumptiecultuur, tonen zich de

Links: *Krishna danst met de Gopis*. 18de-eeuwse mousseline doek om huwelijksgeschenken in op te bergen. De keten van dansers symboliseert het huwelijk van de hemel en aarde.

werkelijke waarden van onze samenleving. Al het nog resterende geloof daarin valt in sneltreinvaart weg en biedt geen basis meer voor *innerlijke* zekerheid. We nemen steeds meer genoegen met korte termijn- of wegwerp-oplossingen. Niet alleen de tv-show *Big Brother* is nep: soms lijkt ons leven steeds meer op een oneindige reeks pseudo-ervaringen. Bauman wijst erop dat de grootste werkgevers tegenwoordig uitzendbureaux zijn, de gemiddelde lengte van een liefdesrelatie ongeveer een jaar is, tweederde van alle huwelijken eindigt in een scheiding, en huurhuizen, lease-auto's en andere *pay-per-use* oplossingen de economie domineren. We hebben geen binding meer met

«De meesten van ons ontbreekt het aan tijd en middelen om een individu te zijn» *Blaise Pascal*

een solide achtergrond. We kiezen 'slechts tijdelijk' en we laten ons nergens op vastpinnen. We draaien keuzes niet terug; nee, we maken voortdurend geheel nieuwe keuzes, blijven onderweg in een vorm van voortdurende vernieuwing – dit zijn precies de uitgangspunten van de consumptiecultuur. Maar een mens die zich per se niet wil binden, kan niet bouwen. Hij is voortdurend op de loop. Wanneer netwerken belangrijker worden dan individuele relaties wordt het steeds moeilijker om tot rust te komen. Voor 'openheid' is rust en evenwicht echter onontbeerlijk. «Voortdurende vernieu-

wing en alle opties open houden – eens een privilege – worden noodzaak en blijken uiterst vermoeiend.» Zo wordt het bestaan van de mens vluchtig, omdat alles wat hij aanraakt en gebruikt vluchtig is, en de openheid die er ontstaat is die van een lege huls.

LIEFDE – JA, MAAR WAT IS LIEFDE?

Zygmunt Bauman gelooft zowel in de vrijheid van de menselijke keuze als in de menselijke begrenzing. De werkelijkheid komt namelijk niet uit één stuk, maar is een ogenschijnlijk chaotische mengeling van krachten, die kriskras ons leven bepaalt, zou je kunnen zeggen. Daarom is het van belang dat de mens, liefst vroeg in zijn leven, een bruggenhoofd creëert dat wèl bestendig is. Daarmee bedoelt hij: een innerlijk fundament, dat steunt op en één is met liefde. Dan kan een mens creatief reageren op alle veranderingen, die op hem af komen, zonder dat deze hem onderuithalen.

Wij verlangen naar liefde, omdat zij ons innerlijk 'mooi' maakt. Maar Bauman vraagt zich af of het de liefde is die ons mooi maakt, of dat het de moed is om deel te nemen aan *het proces* dat liefde heet: «Liefde is verwant aan transcenderen.» Hij stelt dat het een ander woord is voor een creatieve impuls – waar dus risico's aan verbonden zijn. «Net als bij ieder creatief proces weet je nooit helemaal zeker waartoe het zal leiden en waar het zal eindigen.» Bauman herinnert ons eraan dat «er weinig in het leven is, dat ons zo dicht bij de dood brengt als vervulde liefde.» In plaats van te streven

«We schaatsen allemaal op dun en breekbaar ijs. We kunnen de helpende hand van een trouwe partner goed gebruiken. Maar tot de dood ons scheidt, is ook een rem die ons beangstigt. Op dun ijs kun je niet zomaar even stilhouden. Eeuwige verbintenissen beperken de wendbaarheid die de toekomst zo nadrukkelijk van ons vraagt. Maar zonder onvoorwaardelijke binding en de bereidheid je eigenbelang te offeren ten behoeve van je partner is echte liefde onvoorstelbaar. Liefde is het eerste slachtoffer van onze vloeibare samenleving.»

ZYGMUNT BAUMAN

1925 geboren in Polen

1939 vlucht met familie naar Rusland

1945 keert terug naar Warschau, begint studie sociologie

1948 krijgt baan als wetenschapper aan de universiteit van Warschau

1968 wordt met andere joodse intellectuelen gedwongen te emigreren naar Israel

1972 vestigt zich in Engeland, accepteert leerstoel aan de universiteit van Leeds

1990 emeritaat, publiceert sindsdien talloze boeken en geeft lezingen overal ter wereld

naar de hoogste vormen van liefde, leggen we de lat lager en noemen onze activiteiten in vluchtige relaties al ‘de liefde bedrijven.’

Bauman meent dat een groot deel van het probleem ligt in het niet goed onderscheid maken tussen liefde en begeerte.

«Begeerte is het verlangen te consumeren, tot je te nemen, op te slokken, eigen te maken – kortom: te vernietigen. In essentie is het een neiging tot vernietiging, uiteindelijk tot zelfdestruc-

tie. Liefde is het verlangen te zorgen en het object van je liefde te beschermen en te behouden.»

Begeerte neemt, liefde geeft. Begeerte vernietigt en sluit af, liefde herstelt en opent.

Noor:

De citaten uit dit artikel zijn overgenomen uit: *Liefde is het eerste slachtoffer*. Interview met Zygmunt Bauman door Y. Zonderop, *De Volkskrant*, 29 oktober 2005 (te lezen op www.beeldcultuur.nl/teksten).

De eenzaamheid van ziel en persoonlijkheid

In een ver verleden, benadrukken alle gewijde geschriften, vond er iets plaats wat men aanduidt als 'de val'. Een goddelijke vonk werd na een lange ontwikkeling een levende

ziel die in samenwerking met de goddelijke geest leerde in het zevende kosmische gebied scheppend werkzaam te zijn. Dit zevende kosmische gebied is het gebied waarvan de trillings-energie overeenkomt met die van de huidige mens. De overige zes kosmische gebieden, die steeds hogere trillingsgetallen kennen, zijn velden van ontwikkeling voor levensgolven die de mens ver vooruit zijn. Eenmaal zal onze huidige mensheid daar, in haar nieuwe zielenkleed, een glorieuze ontwikkeling doormaken.

In de oorspronkelijke legende van Narcissus wordt verhaald dat de mens in de eeuwige wateren (de kosmische levenskrachten) zijn goddelijke oerbeeld waarneemt, zich daaraan wijdt en er geheel in opgaat. Een andere interpretatie van dat verhaal is dat de ziel zich te veel verbond met de prachtige lichaams-gestalte die zij in de materie ontwikkelde had. Zij keerde zich af van het oorspronkelijke oerbeeld van de geest, en daardoor vervaagde haar lichtgestalte uiteindelijk geheel.

Dit artikel gaat over de eenzaamheid van de ‘gevallen’ ziel en die van de persoonlijkheid. Op elke leeftijd en onder elk dak kan men die eenzaamheid ervaren. Het begint al als een baby huilt en de moeder zegt: «Laat maar een poosje huilen, hij of zij wordt vanzelf moe en valt dan wel in slaap», of, «Een beetje huilen is goed voor de ontwikkeling van de longen». Op zulke momenten zal de baby zich verlaten en eenzaam voelen. Het kind vraagt om de een of andere reden aandacht maar krijgt die niet. Een baby die in een draagdoek bij de moeder of vader mag zijn, zoals je vaak ziet, voelt zich waarschijnlijk veilig en geborgen bij zijn ouders. Ook een peuter kan zich heel eenzaam voelen, vooral wanneer hij of zij niet begrepen wordt. Als puber of volwassene, gedurende het hele leven zal men zich op bepaalde momenten eenzaam voelen. Alleen overgebleven, kan iemand voor het raam zitten en wachten of er misschien bezoek komt.

Wanneer begint de eenzaamheid van de ziel en wat heeft die te betekenen? Eonenlang heeft de oorspronkelijke ziel grote eenzaamheid gekend. Doordat de binding met de geest was verbroken, verloor zij haar vermogen tot schepenen. De lichtmens vervluchtigde door gebrek aan de juiste voeding en liet de microkosmos als het ware onbezield achter.

Links: *Configuration*. Jean Arp, olie op houtrelief, 1953

Boven: *De twaalf discipelen* op een 9de-eeuws granieten kruis in Moone, County Kildare, Ierland.

Dit is in feite een heel tragisch verhaal. Hoe gaat die geschiedenis verder? Er ontstond een persoonlijkheid die de plaats kon innemen van de gevallen oorspronkelijke lichtmens. Die persoonlijkheid kan – eens, op een psychologisch moment – de eenzaamheid van de ziel herkennen en erop reageren. In die gesteldheid kunnen zij in samenwerking op zoek gaan naar binding met de geest. Deze binding had de ziel in het verre verleden immers verloren. Deze persoonlijkheid, die de oorspronkelijke lichtmens ‘vervangt’ kan in de komende ontwikkeling een belangrijke taak uitvoeren. Keer op keer wordt de ziel door de goddelijke liefde geroepen om terug te keren naar de geest. Doordat zij echter steeds op zichzelf gericht is geweest en verbonden met haar aardse per-

Er is maar één deur die ons de weg naar de Godsorde kan ontsluiten, er is maar één toegang tot de Christusmysteriën, er is maar één mogelijkheid om tot het mysterie van het Openbaringenboek door te dringen. Het is Patmos, de sleutel tot het nieuwe leven. Patmos is een rotsachtig, onherbergzaam en mistroostig eiland, in de oudheid gebruikt als verbanningsoord. Het is een prachtig symbool voor de geestelijke en stoffelijke toestand van de leerling die gereed is voor deze fase van zijn ontwikkeling. Patmos brengt tot uitdrukking het grote gevoel van troosteloosheid, de grote kristallisatie, die men ervaren kan op weg in de woestijn van het werkelijke leven. Patmos staat voor het begrip 'in de wereld, maar niet van de wereld'. Patmos vertegenwoordigt machten en krachten van de aardse natuurorde die de pelgrim tegenwerken en hem proberen uit te bannen terwijl deze met inspanning van al zijn zielenvermogens het verre Koninkrijk wil dienen.

Op Patmos vinden alle pelgrims elkaar, vanwege hun consequente trouw 'aan het Woord Gods en het getuigenis van Jezus'. Er komt een moment in het leven van iedere pelgrim, dat hij een vreemdeling wordt in deze natuur, dat deze hem als een vijand gaat beschouwen en hij, gelijk zijn Heer 'met de misdadigers wordt gerekend'. Hem rest nog slechts Patmos; de stenen natuur bewijst zich aan hem.

Dan overweldigt hem als een stormvloed het nieuwe leven want hij is niet slechts deelgenoot 'aan de verdrukking', maar ook 'aan het verre koninkrijk'. Dan bloeit zijn geest daarin op als een prachtige roos. (vrij naar J. van Rijckenborgh)

soonlijkheid, moet die binding eerst worden verbroken. Na veel ervaringen en het daarmee samengaande lijden, komt de ziel dan op het punt dat er een roepende impuls van haar uitgaat en zij in haar nood en eenzaamheid om uitkomst smeekt.

Nu kan zij zich openstellen voor de oorspronkelijke geestkracht. In plaats van het aardse te begeren, ziet zij nu uit naar impulsen die voortkomen uit een ander levensveld. Zij verlangt intens naar de geest, naar het oorspronkelijke licht. Hierdoor begint een proces van reiniging dat uiteindelijk leidt tot heelwording. De persoonlijkheid gaat dan mét de ziel het pad van verlossing. De persoonlijkheid krijgt inzicht in het meewerken aan deze ontwikkeling. Er wordt van haar een grote inzet gevraagd: de offering van zichzelf, een weg waarop niets meer voor zichzelf gevraagd wordt.

Doordat de ziel zich tot de geest wendt kan de mens een totaal nieuwe levenshouding realiseren. Deze levenshouding heeft bijzondere gevolgen, want de ijlere voertuigen van de mens worden doorstraald met de krachten van het hoge niveau van de ziel, waardoor het inzicht

steeds toeneemt. Uiteindelijk zal de ikgerichtheid van de persoonlijkheid oplossen. Een nieuw bewustzijn, dat de ziel als basis heeft, wordt dan bepalend in het leven.

Wanneer geest en ziel één geworden zijn, zal uit dit samengaan een ander schepsel vrijkomen: de lichtmens, die er altijd was, die nu opnieuw ontvlamt. De oude mens zal nog een tijd deelhebben aan het nieuwe bewustzijn van de ziel, dat geestzielenbewustzijn genoemd wordt. Dit deel zal uiteindelijk helemaal opgaan in de nieuwe mens. Men zou dit kunnen zien als de winst van het offer van de oude mens. Hermes noemt dat de 'prijs van de wedloop' – de geestbinding! Het nieuwe bewustzijn leeft verder in de nieuwe mens.

IS HET LICHT GEWEKEN?

De eenzaamheid die de persoonlijkheid die dit pad gaat ervaren, is van een andere orde. Ieder is anders en gaat zijn individuele weg. Ieder beleeft zijn of haar weg totaal anders en kan daardoor soms heel eenzaam zijn. In het begin van die ontwikkeling kan een zoeker de vreugde

Zeven traptreden in 'de oude stad' (pre-Inca) bij Machu Picchu (Peru) waar de Inca's in de 14e en 15e eeuw een van hun heiligdommen hebben gehad.

ervaren dat hij nu eindelijk begrijpt waarvoor zijn leven dient. Vol overgave begint hij aan dit avontuur. Al snel wordt hij echter voor allerlei gebeurtenissen geplaatst waarvan hij de consequenties nog niet kan overzien. Het kan zijn dat hij zich ertegen verzet, waardoor hij zichzelf de zegeningen van het licht ontzegt en terugvalt in eenzaamheid.

Ook komt het voor dat hij, op het pad staande, getoetst wordt. Het is dan alsof niets hem nog aanspreekt. Hij wil weer in het licht

staan, dit licht innerlijk ervaren. Maar het lijkt of het licht is geweken. Hij voelt zich eenzaam en verlaten. Dan wordt hij op de proef gesteld: gaat hij dit pad voor eigen vreugde en zelfverheffing of wil hij alles doorstaan om de ziel vrij te maken uit haar aardse gevangenis? Beseft hij dit, dan zal hij de ziel steeds voorrang verlenen en blijft hij het eens gekozen pad trouw.

Als hij zijn weg vervolgt komt hij op een kruispunt, waar niemand hem helpen kan. Elke wegwijzer ontbreekt. Dat stuk moet hij alleen gaan, wat hij als grote eenzaamheid ondergaat. De verzoeking van Jezus in de woestijn geeft daar een beeld van. Deze verzoeking gaat ook aan de leerling op het pad niet voorbij.

Het pad is niet louter eenzaamheid, er zijn ook veel momenten van vreugde en verbondenheid. De weg is een blijde weg, maar kent hoogten en diepten. Eenzaamheid is soms nodig om het verlangen naar bevrijding te stimuleren. Deze wordt gesymboliseerd door Patmos, het eiland van de eenzaamheid.

Als Johannes op Patmos aankomt, zoals in het eerste hoofdstuk van het Bijbelboek Openbaringen beschreven staat, is zijn pelgrimsreis bijna ten einde. Daar toont de oorspronkelijke lichtmens, het kind van geest en ziel, zich aan hem. Na een eindeloos lange periode kan de nieuwe mens zich weer in de herstelde microkosmos uitdrukken.

De dramaturg Ibsen, voorloper van een nieuwe tijd

«God heeft zeer verlichte, geniale mensen doen opstaan, die de verontreinigde en onvolmaakte kunst ten dele weer hersteld hebben, opdat de mens eindelijk zijn adeldom en heerlijkheid zal zien en inziet waarom hij microkosmos wordt genoemd en hoever zijn kunst in de natuur reikt.» zei Bentein Baardson, de directeur van het Ibsen-jaar 2006 op 31 augustus 2005 in Oslo.

Nu het in 2006 honderd jaar geleden is dat de internationaal geroemde toneelschrijver Henrik Ibsen overleed, heeft de Noorse overheid dit jaar uitgeroepen tot nationaal en internationaal Ibsen-jaar.

Ibsen schrijft in zijn werk op veel plaatsen over de vrijheid van het individu, maar zijn idealen bestrijken een veel groter gebied. Ibsen laat ons zien hoe we onze eigen persoonlijke bevrijding kunnen realiseren en hoe we ‘het leven door elkaar kunnen schudden om het zijn geheimen te laten prijsgeven’, om met de woorden van James Joyce te spreken. Ibsen wordt elke dag wel ergens op een van de vijf continenten gespeeld. Meer dan welke andere schrijver ook heeft hij ons aangespoord na te denken over onze fundamentele waarden en rechten. Ook zijn de maatschappelijke conflicten waar Ibsen ons mee confronteert, nog steeds actueel.

Zelfs nu nog mogen sommige toneelstukken niet worden opgevoerd en worden delen van zijn teksten gecensureerd door autoriteiten die van mening zijn dat de inhoud te controversieel is of een regelrechte bedreiging vormt voor de gevestigde orde. Dezelfde Joyce schrijft: «Je kunt je afvragen wie in de moderne tijd meer invloed op de intellectuele wereld heeft gehad dan Henrik Ibsen».

Parallel aan de impuls van de theosofie in de tweede helft van de negentiende eeuw schreef de Noor Henrik Ibsen zijn toneelwerken. De nieuwe instraling van spirituele mogelijkheden waarvan de theosofie getuigde, bereikte in de Verenigde Staten, in Europa en in India mensen die een stadium van hun ontwikkeling hadden bereikt, waarin ze de heerschappij van

het oude ik teniet zouden moeten doen en in zelfautoriteit een zielbevrijdende weg gaan. Zelfverwerkelijking – de bewuste realisatie van het werkelijk god-menselijke bewustzijn – is momenteel de fase die voor iedere moderne mens geldt.

Ibsen beschreef de dilemma’s die de omverwerping van een oude en de vorming van een nieuwe periode met zich mee brengen. Niet meer in de eerste plaats de realisering van de gebruikelijke egooverlangens, maar het vinden van ‘het evenbeeld van God’ is het punt waarom het gaat. Stap één in dat proces is het inzicht, dat de mens dit naar zijn innerlijke essentie inderdaad is.

De werkplaats van Ibsen was het theater, het toneel. In de periode van 1848 tot 1899 creëerde Ibsen negentien belangrijke toneelstukken. Hij bereikte daarmee een heel breed publiek, en betoverde

daarmee – beginnend in Scandinavië – als het ware al snel heel Europa. Hij schudde hard aan de vastgelopen maatschappelijke verhoudingen van zijn tijd. In zijn stukken wordt een nieuwe mensheid naar voren geschoven, een waarachtige, krachtige mensheid die boven de laffe compromissen van alledag stond. Tegelijk geeft Ibsen radicale kritiek op de onwaarachtigheid, de zwakheid en het corrupte opportunisme van de moderne maatschappij. Het ging bij Ibsen om de hogere vrijheden van de mens, innerlijke vrijheden, die bij de ziel horen. In zijn tijd leefden de mensen in kaders en structuren die, meer nog dan nu, zichzelf juist in stand hielden. Daarom kwam alles bij Ibsen op de testbank: het huwelijk, de familie, religie, niets werd uitgesloten.

«Je kunt je afvragen wie
in de moderne tijd meer
invloed op de intellectuele
wereld heeft gehad dan
Henrik Ibsen.» *James Joyce*

In *Een poppenhuis* (1879) legde hij bijvoorbeeld de vinger op de wonde van zijn tijd: de vrouwenkwestie. «De moderne maatschappij is geen menselijke maatschappij. Het is een mannenmaatschappij. Als de aanhangers van de vrijheid de plaats van de vrouw willen verbeteren, informeren zij eerst of de publieke opinie, dat wil zeggen de mening van de mannen, het daarmee eens is. Dat is hetzelfde alsof men de wolven zou vragen of zij het eens zijn met de nieuwe beschermingsmaatregelen voor schapen.» Deze vorm van lafheid en leugachtigheid stelde hij aan de kaak en hij ageerde er krachtig tegen.

«HET KOMT AAN OP DE REVOLUTIE VAN DE MENSELIJKE GEEST»

Voor Ibsen was de tijd van de Franse Revolutie nog lang niet voorbij. Hij voelde haar

naweeën nog. Maar wat betekende deze in diepere zin? Dat was een van de vragen die hij stelde. Op de dag van de Franse nederlaag tegen Duitsland, 20 december 1870, schreef hij aan de bekende criticus Georg Brandes: «De gebeurtenissen in de wereld geven mij veel te denken. Het oude Frankrijk is verslagen. Als nu ook het nieuwe feitelijke Pruisen zal zijn verslagen, zijn wij met een sprong in de dageraad van een nieuwe tijdperiode beland. Tot op heden leven wij immers alleen van de kruimels van de revolutietafel van de vorige eeuw.»

En dan stelt hij ontuchtig vast: «De mensen willen alleen maar speciale revoluties, uiterlijke enzovoort. Maar dat zijn futiliteiten. Want waar het om gaat, zijn de waarde en opgave van het menselijke zijn: het komt aan op de revolutie van de menselijke geest.»

Schandalen en corruptie horen bij het alledaagse leven en vergiftigen alles. De 'steun-

pilaren van de maatschappij' zijn geheel ondergeschikt aan de verleiding door macht, geld en denken in status. Maar wat zijn de werkelijke steunpilaren van de maatschappij? Overal heerst een klimaat van koude en ongeïnteresseerdheid. «De geest van waarheid en de geest van vrijheid zijn de steunpilaren van de maatschappij.» Tot dit inzicht moet de mens komen. Van hoeveel valstrikken moet hij zich dan bevrijden! Ibsen vergelijkt de Europese maatschappij met een schijnbaar zeevaardig schip dat, op koers liggend, de zee bevaart. Ondanks dat worden de passagiers onbewust door angstgevoelens beheerst. «Wat is er aan boord gebeurd? Waarom zijn allen als met angst beladen? Wat verlamde zin en wil, arm en woord? Men zegt, een heilmelijk gerucht sluipt van de voorsteven naar de achterplecht: het schip heeft als lading een lijk.

Want in deze maatschappij van de negen-

Boven: Hendrik Ibsen, 1828-1906.

Links: *Hoofd van een jonge vrouw in profiel*. Aristide Maillol, Parijs, 1861-1944. Pastel en houtskool.

tiende eeuw is alles slechts onwelriekende schijn. Alles schreeuwt naar zuivering op alle niveaus tot in de geestelijke sfeer.

Wie verbaast zich over wat de criticus Alfred Kerr zei over het werk van Ibsen: «Het beste wat Ibsen ons heeft gegeven, is: de impuls tot waarheid in een op artistiek gebied leugenachtige tijd. De impuls tot ernst in een op artistiek gebied vlakke tijd. De wil tot bewegen in een tijd van stagnatie en de moed naar die stof te reiken die het menselijke inhoudt, waar het ook vandaan mag komen!»

DE LEVENSOFGAVE VAN IBSEN

Ibsen voelde zich geroepen. Dat heeft niets te maken met aangespoord worden. Hij leefde de langste tijd van zijn leven in heel bescheiden omstandigheden. In 1866 vroeg hij aan de koning van Zweden en Noorwegen financiële ondersteuning: «Mijn streven is niet het rondkomen zonder zorgen, maar een levenswerk, waartoe God mij heeft geroepen, een opgave het volk in Noorwegen wakker te maken en groot te leren denken.»

In veel gesprekken en brieven probeerde hij steeds weer de mensen opmerkzaam te maken op hun grote mogelijkheden. Hij zei: «Ik meen dat wij niets anders en beters kunnen doen, dan ons te verwerkelijken in geest en waarheid.» Dit heeft weer niets te maken met zelfverwerkelijking op horizontaal niveau. Dat met dit streven een nieuw levenspad moet worden betreden verwoordde hij in het gedicht *Op de hoogvlakte (På vidderne*. 1860). De symbolische taal ervan laat zien hoezeer de strevende mens zich ondanks alle verbondenheid met de mensen, van de algemeenheid moet verwijderen. Deze vrijheidsdrang bereikt alleen het doel als de innerlijke belemmeringen worden verwijderd.

DE SCHEPPINGSPERIODE 'Brand'

Hoe duidelijker Ibsen de maatschappij observeerde, hoe meer hij met het proces van zelfkennis geconfronteerd werd. Zonder twijfel

schreef hij met het toneelstuk *Brand* veel van zich af. Hij hield zich er een spiegel mee voor. Hij zei: «Brand ben ik zelf in mijn beste ogenblikken.» Hier legt hij verantwoording af over zijn levensinstelling in die tijd. In 1865 was hij in Italië en voelde hoe hij 'een sterke en duidelijke vorm' vond voor wat hij wilde zeggen. De inhoud van het stuk is heel duidelijk, hoewel veel door de critici verkeerd werd begrepen. Ibsen geeft de protestantse dominee Brand weer. Deze belichaamt de nieuwe mens. Hij wil de erbarmelijke god van het geld en de compromissen, de god van de kerk, waarin de mens uitgaat van uiterlijke verlossing, aflossen door de eeuwige, grote God in het innerlijk van de mens. Het is de God die als wijsheid en energie het universum doorstraalt en waaruit de mens oorspronkelijk als evenbeeld is voortgekomen. Het is de God die zich alleen openbaart in de

nieuwe levenshouding de weg voor het hogere te banen. Dat mislukt hem echter, niet alleen door de zwakte en onverschilligheid van anderen, maar ook door de hardheid die hij voor zichzelf en anderen toont. Desondanks lijkt het aan het einde van het stuk dat hij nog inziet wat hij verkeerd heeft gedaan. Hij ziet in dat God niet alleen compromisloos eist, maar ook overvloed van genade. Dientengevolge moet niet worden gesproken over de kerkelijke god of over het Woord, waaraan men zich slechts hoeft toe te vertrouwen om verlost te worden. Het innerlijke werk is verder beslissend. De wet, dat de aardse natuur de hemelse nu eenmaal niet kan verkrijgen, blijft overeind en daardoor ook de compromisloze paradox dat alleen door het 'vrij komen van de aardse natuur' de hemelse kan worden bereikt. Maar de mens kan erop vertrouwen dat 'genade' hem te hulp komt als hij het 'alles of

De weg van het egoïsme leidt altijd naar koude en volkomen isolatie. Het zoeken naar waarheid, naar dat wat goddelijk is in schepping en mens leidt uiteindelijk naar de liefdesgemeenschap met alle mensen met als uitgangspunt de nieuwe ziel.

mens, als deze alles aflegt wat klein en egoïstisch is, de God die 'alles of niets' eist.

Alleen als de mens zich zonder voorbehoud overgeeft aan deze innerlijke energie, kan het goddelijke zich in hem ontvouwen. Zolang hij nog maar een beetje hangt aan de geliefde gewoontes en zijn heil verwacht van mooie idealen of betrekkingen, wordt de poort niet geopend. Het is alles of niets. Een ongelofelijke dynamiek ontwikkelt zich door een dergelijke levenshouding. Want daarmee roept de mens de storm van de geest op. Maar de grenzen van dominee Brand, en dus van Ibsen, worden ook duidelijk. Brand eist weliswaar alles of niets van zichzelf, maar hij eist dat ook van anderen. Hij eist dat op dezelfde wijze als de oudtestamentische godheid. Daarmee vernietigt hij anderen en ook bijna zichzelf. Brand zou aan zichzelf en met anderen moeten werken om door inzicht en een

niets' volgt, en zijn oude ik overgeeft aan zijn innerlijke evenbeeld van God. 'Genade', goddelijke kracht volbrengt het werk waartoe hij op eigen kracht niet in staat kán zijn.

HET TONEELSTUK *PEER GYNT*, DE FAUST VAN SCANDINAVIË

De 'Scandinavische Faust' in de persoon *Peer Gynt* is in zijn Sturm-und-Drangperiode een avonturier en leugenaar, die de wereld stormenderhand zou willen veroveren. Zijn denkwereld cirkelt alleen rond zijn eigen ego. Men zou kunnen zeggen dat hij de mens is die de 'roep' om het werkelijk goddelijke zelf te realiseren, op het niveau van het gewone ik afreageert en zijn heil in deze wereld zoekt. Hij verlaat de vrouw die hem liefheeft. Hij wordt beroemd, rijk en geniet aanzien in de maatschappij. Hij beproeft

zijn geluk als reder, goudzoeker, wetenschapper en filosoof. In Alexandrië wordt hij gekroond tot 'keizer van de zelfzucht'. Hij jaagt ontelbare wensen na. Alleen één ding lukt niet: hij wordt niet volwassen en vindt zichzelf niet. Op hoge leeftijd maakt hij, moe van het leven, zonder erbarmen de balans op. Ibsen kiest een prachtig symbool. De oude Peer Gynt staat op het toneel en pelt aandachtig een ui, stukje voor stukje. Ieder stuk past bij een rol die hij in zijn leven heeft gespeeld. Er is echter geen kern. De ui heeft er geen. Ibsen zegt: «Een ziel kan zo onuitsprekelijk arm in de grijze nevel van het niets teruggaan. Jij prachtige aarde, wees niet verstoord dat ik nutteloos over je gras heb gelopen. Jij prachtige zon, je hebt je stralen verspild aan een leeg huis. Want daar binnen was niemand. De bezitter, zegt men mij, is nooit thuis geweest.»

Ibsen plaatst de getalenteerde maar uiteindelijk mislukte mens voor de toeschouwers. Deze mens heeft zijn vitaliteit nutteloos verbruikt en zijn kans in dit leven vergooid. Voor de toeschouwer kan dit een enorme aansporing zijn om in het niets van de oude egoïstische natuur, en via dit niets, tenminste een vermoeden te krijgen van de alomtegenwoordige essentie van een ander, hoger niveau. Wellicht leert hij dat de poging het werkelijke zelf op het aardse niveau te realiseren alleen de leegte in voert. Het goddelijke zelf kan alleen tot ontwikkeling komen als het aardse ik minder wordt.

'WANNEER WIJ DODEN ONTWAKEN'

Dit toneelstuk – zijn laatste (1899) – schreef Ibsen zes jaar voor zijn dood. Het geeft het leven weer van een beeldhouwer die alles heeft bereikt en toch niet gelukkig is. Net als Ibsen keert hij na vele jaren terug naar Noorwegen, zijn geboorteland. Een van zijn beelden heet 'Rouw over een verspild leven'. Tijdens zijn terugkeer verschijnt zijn jeugdliefde en houdt hem de spiegel van de waarheid voor ogen. Wat ziet hij? Hij heeft zijn eigen leven en dat van andere mensen vernietigd, door alles met geweld op te offeren aan zijn teugellose eierzucht. Hij heeft zijn toenmalige

idealen verloochend en zijn jeugdliefde in de steek gelaten.

Ibsen spreekt voor ons allemaal. Egoïsme is moeilijk te herkennen. Maar 'als wij 'doden' innerlijk ontwaken', zien wij wat verzuimd werd. Dan zien wij dat wij tot nu toe niet leefden maar dood waren, en dit inzicht kan leiden tot een nieuw leven. De weg van het egoïsme leidt altijd naar koude en volkomen isolatie. Het zoeken naar waarheid, naar dat wat goddelijk is in schepping en mens leidt uiteindelijk naar de liefdesgemeenschap met alle mensen met als uitgangspunt de nieuwe ziel.

BRONNEN O. A.:

www.noorwegen.nl/ibsen/institutions (over Ibsen-jaar 2006)

www.ibsenworldwide.info

<http://runeberg.org/ibsen>

Henrik Ibsen, *Toneel*. Vert. uit het Noors door Karst Woudstra. International Theatre & Film Books, Amsterdam, 1995. Bevat: Een poppenhuis. – Rosmersholm. – De vrouw van de zee. – Hedda Gabler. – Bouwmeester Solness.

Henrik Ibsen, *Een poppenhuis*. Vert. uit het Noors door Cora Polet. De Bezige Bij, Amsterdam, 1976.

Henrik Ibsen, *De steunpilaren der maatschappij: toneelspel in vier bedrijven*. Vert. uit het Noors door F. Kaptijn. Schreuders, Amsterdam, 1905.

www.ibsen.net/index.gan?id=27191&subid=0 (Engelse vertaling van *På vidderne*. 1860)

Henrik Ibsen, *Brand: dramatisch gedicht in vijf bedrijven*. Vert. uit het Noors door J. Clant van der Mijl-Piepers. Meulenhoff, Amsterdam, 1922.

Henrik Ibsen, *Peer Gynt: dramatisch gedicht in vijf bedrijven*. Vert. uit het Noors door J. Clant van der Mijl-Piepers. Meulenhoff, Amsterdam, 1926.

Henrik Ibsen, *Wanneer wij doden ontwaken: een dramatische epiloog*. Vert. uit het Noors en bew. door Hans W. Bakx. International Theatre Bookshop, Amsterdam enz., 1984.

Kennis of ware wijsheid

Tussen begrippen als 'kennis' en 'wijsheid' bestaat een groot en onoverbrugbaar verschil. Voor zoekers op het spirituele pad is het van belang in te zien, dat de goddelijke wijsheid nooit hetzelfde is als de kennis die men kan opdoen door aanleren of door het verzamelen van informatie.

Wie het serieus onderzoekt, zal ontdekken dat de universele wijsbegeerte een groot verschil maakt tussen begrippen als 'wijsheid' en 'verstand'. Niet dat wijsheid alles zou zijn en verstand niets, maar zij worden beschreven als twee verschillende waarden of hoedanigheden. De Schepper heeft in de mens wijsheid en verstand gelegd. De Alformeerder verbond de oorspronkelijke mens met de Alwijsheid. Het verstandelijke vermogen ontving de mens om op de Alwijsheid te kunnen reageren. Dat verstandelijke vermogen transformeerde de wijsheid en het was in staat om die getransformeerde wijsheid vast te houden. Het menselijke geheugen fungeerde als een accumulator waarin de getransformeerde Alwijsheid kon worden opgeslagen. Hierin bevonden zich ook de centra van de zuiver werkende zintuigen, naast die van de rede en de handeling. Aldus kon een mens de ontvangen wijsheid overdenken en zintuiglijk toetsen om

vervolgens te besluiten en naar de rede te handelen.

Dat was volkomen verantwoord leven. In die zin moeten wij het gezegde interpreteren dat de 'eerste mens in vrijwillige gehoorzaamheid gebonden was aan God'. Hij ging 'aan de hand Gods'. Hij reageerde spontaan en intelligent op de Alwijsheid die van God is. Zo was de mens «God-uit-God, Zoon van de Vader, volmaakt zoals zijn Vader in de hemel volmaakt is». Er was uitsluitend groei, openbaring, zoals een nevelwolk zich uiteindelijk ontwikkelt tot sterren groepen, die in de dierenriem gesymboliseerd worden.

Boven: *De nieuwe mens*. Constructivistisch schetsontwerp van El Lissitzky, Moskou, 1913

Rechts: *De levensboom*. Gustav Klimt, Tempera en potlood op papier. Wenen, 1905-1909

niemand de beschikking over een gezond verstandelijk vermogen. Daardoor staat ook niemand in binding met de Alwijsheid en het volkomen 'gaan aan de hand des Heren' is een zoet maar gevaarlijk sprookje. In dit verband zijn ook de woorden van Jezus de Christus actueel, als hij zegt: «Niemand is goed, ook niet één!» Om dieper door te dringen tot dit probleem, stellen wij vast dat er verschillende menstypen zijn. Allereerst het type van de cultuurmens die al lange tijd bezig is met het cultiveren van zijn verstandelijke vermogen. In de gevallen toestand waarin de wijsheid op aarde verkeert, is dat verstandelijke vermogen altijd afhankelijk van prikkels die van buiten komen. Daar het de invloed van de Logos moet ontberen en het vermogen van de dusgenaamde *kundalini*

Als wij spreken over 'gezond verstand' dan is het duidelijk wat wij daaronder moeten verstaan. De Schepper schonk de pré-mens wijsheid en een gezond verstand. En hier komen wij bij een van de diepste oorzaken van het lijden van de mens. Want sedert onzegbaar lange tijden is de mens zijn gezonde verstand kwijt. Het verstand van de mens is ernstig ziek en gedesorganiseerd. Het hoofdheilidom is gedenatureerd en het vermogen tot redelijk denken van de mens in deze natuur is een ontstellende karikatuur van vergane glorie. Deze feiten worden door de praktijk van het leven bevestigd. Zij hebben een uiterst verwarde en benauwende situatie veroorzaakt. Wij kunnen ons dan ook goed voorstellen wat de apostel Jakobus bedoelt met de vraag: «Wie is wijs en verstandig onder u?» En de ontstellende conclusie is: niemand is wijs, niemand is verstandig! In de dialectische wereld heeft

mist, nemen normen, hypothesen, beschaving en religieuze of andere gevoelspeculaties de plaats in van het absolute weten. Daardoor wordt het verstand in een bepaalde richting, tot een zekere ontwikkeling gedrongen en gedwongen.

Van geslacht op geslacht is dat in het bloed van de mens overgebracht. De monotoon herhaalde prikkels van buitenaf, gepaard aan de innerlijke dwang van het bloed die daarmee overeenstemt, hebben van de mens het intellectuele wezen gemaakt dat hij nu is. Of zijn bezig hem zo te vormen. Het verstand van het kind wordt totaal afgestemd op dit leven, volgens een leerplan dat door de wet is beschermd. De ervaring leert dat ook de intellectuele mens hoogst ongelukkig is. Of bezig is dat te worden. Hij leeft in een voortdurende jacht naar een geluk dat steeds verder van hem wijkt. Inmiddels brengt hij zichzelf en zijn kinderen onberekenbare schade toe, die zich uiteindelijk in zijn orgaanstructuur gaat bewijzen.

Boven: Portret van J. van Rijckenborgh, 1896-1968

Als we de Bijbel raadplegen, zien we dat Satan – een van de ‘zonen van God’ (*Job*, I, 6) in de exoterische interpretatie de duivel en in de helse, kwade betekenis de draak wordt. Maar volgens de kabbala is Samaël, die Satan is, identiek met Michaël, de *overwinnaar van de draak*. Hoe komt dit?

[..] Beiden, zo wordt geleerd, komen voort uit *ruach* (geest), *neshamah* (ziel) en *nephesh* (leven). In het ‘Chaldeeuwse Boek van de Getallen’ is Samaël de verborgen (occulte) wijsheid en Michaël de hogere aardse wijsheid; beide vloeien voort uit dezelfde bron, maar gaan uiteen na hun ontstaan uit de *wereldziel*, die op aarde *mahat* (verstandelijk inzicht) of *manas* (de zetel van het intellect) is. Ze gaan uiteen, omdat de ene (Michaël) wordt *beïnvloed* door *neshamah*, terwijl de andere (Samaël) *onbeïnvloed* blijft.

Deze leer werd verminkt door de dogmatische kerk die, omdat zij een afschuw heeft van de onafhankelijke geest die niet wordt beïnvloed door de uiterlijke vorm (en dus door het dogma), van Samaël-Satan (de meest wijze en de meest spirituele geest van alle) onmiddellijk de tegenstander maakte van haar mensvormige god en ook van de zintuiglijk-stoffelijke mens, de duivel!

Als dus de kerk Satan vervloekt, vervloekt zij de kosmische weerspiegeling van God; zij spreekt de banvloek uit over God, die zich in de stof of in het objectieve heeft gemanifesteerd; zij vervloekt God, of de altijd onbegrijpelijke wijsheid, die zich openbaart als licht en schaduw, goed en kwaad in de natuur, op de enige manier die voor het beperkte intellect van de mens begrijpelijk is.

Dit is de echte filosofische en metafysische interpretatie van Samaël of Satan, de tegenstander in de kabbala; dezelfde leerstellingen en dezelfde geest treft men aan in de allegorische interpretaties van alle andere oude religies.

H. P. Blavatsky, *De Geheime Leer*. Deel II, p. 235 en 378

Het verstandelijke vermogen ontving de mens om op de Alwijsheid te kunnen reageren.

Elk orgaan in het lichaam van de mens wordt óf geheiligd, óf geoordeeld door het doel waarvoor het wordt gebruikt. Door een op de spits gedreven intellectuele vorming wordt het assimileren van de hogere wijsheid onmogelijk. De organen in het hoofd, die dit assimileren mogelijk moeten maken, verkeren in een zorgelijke toestand. Een dergelijke intellectuele vorming kan slechts voortgaan tot aan een bepaald punt; waarna er óf stagnatie óf beschadiging optreedt.. Een ander menstype zijn diegenen, die nog weinig verstandelijk zijn gevormd. Hun verstandelijke capaciteiten zijn door tal van oorzaken beneden een bepaald niveau gebleven. In de esoterische wetenschap wordt die toestand van het verstandelijke vermogen aangeduid als ‘maan-

hersensbewustzijn’. Mensen van dit type zijn vatbaarder voor abstracte aanrakingen, maar zij kunnen die impulsen van universele aard niet omvatten of verwerken. Zij hebben een grote hang naar het mysterieuze en verborgene en verliezen zich graag in mystiek. Anderzijds tonen zij vaak afgunst ten opzichte van intellectuelen die – door hun hogere ontwikkeling – zich gemakkelijker handhaven in de maatschappij. Diepe afgunst komt veelal tot uitdrukking in een mentaliteit die gericht is op snelle successen en winstbejag voor zichzelf en het directe nageslacht. Ook de klassenstrijd stond daarmee in nauw verband. Behalve de twee hier beschreven typen zijn er nog diverse onderverdelingen te maken die zonder uitzondering gezond verstand lijken te missen.

Als wij deze problemen nader bestuderen, wordt het duidelijk dat er in de mens drie belangrijke centra aanwezig zijn.

In onze filosofie worden zij aangeduid als het hoofdheilgdom, het hartheiligdom en het bek-

kenheiligdom. Het laatste wordt ook wel het navelcentrum genoemd. Bij ons als huidige mens zijn deze drie centra niet met elkaar in harmonie. Daardoor kunnen het verstand en het gevoel samengaan, terwijl de handeling in gebreke blijft. Of het maar ten dele benutte brein richt zich op de handeling en laat het gevoel achterwege. Of handeling en gevoel gaan samen en het verstand speelt geen rol. In de moderne psychologie treffen we vaak voorbeelden aan die deze oude leer onderschrijven.

THEOFANIE

Wie deze toestand nog kan zien als de eigen 'noodtoestand' en ontdekt dat hij zich op dit hellende vlak bevindt, gaat zich afvragen hoe hij deze ontwikkeling kan ombuigen.

Dat kan, door het proces van transfiguratie te aanvaarden en zich in te zetten voor een totale verandering. Niet als persoonlijkheidscultuur, maar als herschepping van de microkosmos. Om misverstand te voorkomen, spreken wij hier niet over 'wedergeboorte' – immers, dit begrip kan aanleiding geven tot vergissingen, mystieke vervoering of vervlakking. Voor velen is 'wedergeboorte' een biologische, natuur-religieuze beke-

ring, gevolgd door een soort overschaduwning door ongecontroleerde krachten. De wetenschap van de transfiguratie werd door de ouden aangeduid als de 'theofanie' – dat wil zeggen: het opnieuw optreden van de goddelijke mens. De oudste overleveringen spreken over het moment, dat Jezus zich aan de wereld kenbaar maakt. Later werd dat het moment dat de heilige Geest zich aan Jezus kenbaar maakte. Letterlijk betekent theofanie 'de waarneembare manifestatie van de godheid'.

Deze wetenschap is zo wijds en groots, maar ook zo gecompliceerd, dat zij niet in haar geheel kan worden overzien. Een feit is echter, dat elk proces van transfiguratie moet beginnen met een grondig aantasten van het aanmatigende menselijke verstand. Het huidige verstand is de voornaamste factor die het verschijnen van de goddelijke mens tegenhoudt. In de universele leer wordt iedereen duidelijk gemaakt dat zijn brein, het orgaan van zijn zintuiglijke aard, de grootste vijand van de universele wijsheid is. Het doet er niet toe of men zich intellectueel oefent of niet; elke denkmethode of ontwikkeling van het denken naar-de-natuur schept zonder enige uitzondering in dit opzicht gevaren en heeft een negatief resultaat. Een gezond verstand als in de

KUNDALINI

Letterlijk betekent het Sanskriet woord kundalini 'opgerold' of 'ineengerold als een slang'. Er zijn veel andere vertalingen, die het slangachtige benadrukken; vandaar het woord slangenkracht of ook slangenvuur. De afbeelding van twee om elkaar heendraaiende slangen, de caduceus, symboliseert de kundalinikracht: het vermogen of de kracht die zich langs een gebogen pad beweegt. Het is het universele levensbeginsel dat zich overal in de natuur manifesteert: dat van de twee grote krachten van aantrekking en afstoting die een 'voortdurende aanpassing van uitwendige aan inwendige relaties' realiseren.

Als dus door het verlangen van de mens zijn innerlijke toestand zich wijzigt, komt in het deel van het menselijke hart waar zich ook de geestelijke kern bevindt een grote energie vrij, die in onze wijsbegeerte wordt aangeduid als kundalini; de kundalini van het hart.

Kundalinikracht vormt dus de basis van transfiguratie. Bij het begin van de zielebouw worden alle organen en fluiden achtereenvolgens met zijn energie doordrongen, totdat uiteindelijk het hoofdheiligdom wordt bereikt en daar een nieuw, geestelijk georiënteerd brandpunt ontstaat: de tempel van de wijsheid-in-de-mens, de tempel van de gouden roos. Alleen een zuiver altruïstisch streven naar nieuw leven is in staat de energie van de kundalini in het hart te activeren. Alle andere vormen van het werken met kundalini kunnen gevaren met zich meebrengen.

transfiguratie bedoeld is dialectisch gesproken onmogelijk. Daarom is de vraag des te klemmender: hoe kan de mens aan de gevolgen van deze toestand ontkomen? En het antwoord luidt opnieuw: *de redding ligt in het opnieuw verschijnen van de goddelijke mens*. Door zijn biologische, morele en geestelijke gesteldheid houdt de mens deze herverschijning tegen; maakt hij deze nieuwe geboorte onmogelijk. Aan de natuurmens ontbreekt alles wat nodig is om er iets van terecht te brengen. Daarom heeft de mens 'een nieuwe hamer en een nieuw woord' nodig; hij dient een echte vrijmetelaar te zijn. Ieder van ons heeft hulp nodig, een middelaar, een goddelijke handreiking. Want zonder dat kunt u niets doen. Die hulp ontvangt de verzonken mens door de kracht die wordt aangeduid als de 'Christus'. Dat is niet de theologische historische Christus, maar de kracht die in name-loze liefde de mensenwereld binnenbreekt om haar te redden.

EEN NIEUWE HAMER EN EEN NIEUW WOORD

Als de bouwer zijn werkstuk wil bouwen en zijn pogingen ziet mislukken, heeft hij die nieuwe hamer en dat nieuwe woord nodig. Dat wil zeggen: de nieuwe kracht die de Logos hem schenkt. Als Christiaan Rozenkruis na 120 jaar geheel ongeschonden in zijn tombe wordt aangetroffen staat daar, onuitwisbaar gegrift in de bronzen plaat die zijn grafkelder afsluit: 'Jezus is mij alles'.

We benadrukken nog eens: dit heeft niets te maken met een vermeende Jezus die 2000 jaren geleden ergens werd geboren. Het gaat hier om een goddelijke handreiking! Daardoor wordt de mens aangezet tot transfiguratie.

Willen wij van dit heilproces toch iets met het verstand bevatten dan komt de wetenschap van de bevrijding ons te hulp. Er zijn in de hersenen zeven holten of ventrikels. Wanneer een serieuze kandidaat in de Christuskracht zijn bevrijdende pad aanvangt, worden deze zeven ruimten achtereenvolgens door deze bemidde-

lende Godskracht aangeraakt. Die aanraking wordt wel beschreven als 'de aanraking van de heilige Zevengeest', of als het weerklinken van 'de zeven goddelijke harmonieën'.

Zodra deze zeven ruimten in de hersenen aldus gestimuleerd zijn en het proces van transfiguratie vanuit de kracht van het bloed wordt ondersteund, vullen deze hersenholten zich; zij worden gevuld met die bevrijdende energie. Dit gaat gepaard met de ontwikkeling van een nieuw vermogen van de kleine hersenen en van de wonderlijke medulla, waardoor een geestelijk-verstandelijke uitwisseling tussen de mens en de Schepper ontstaat. In het oude *Chaldeeuwse Boek der Getallen* wordt deze toestand aangeduid als Samaël, de hiërofant van het verborgen mysterie, die in binding getreden is met Michaël, de hogere aardse wijsheid.

Pas door deze zevenvoudige vervulling door de heilige Geest kan de kandidaat een mahat (mahatma), een manas, een denker worden genoemd. Uit en door deze vervulling vangt het proces van de transfiguratie aan.

Zonder het verstand dat wijsheid kent, zal niemand ook maar één centimeter op het pad van verlichting kunnen vorderen.

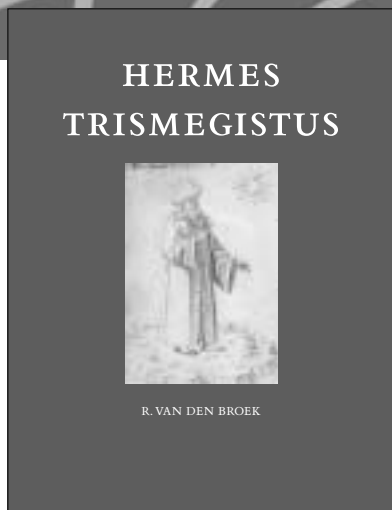
J. van Rijckenborgh

De denker. Auguste Rodin, bronssculptuur. Parijs 1880

EXCLUSIEF
VERKRIJGBAAR
BIJ DE
ROZEKRUIS
PERS

ROZEKRUIS
PERS

Na de uitgaven *Corpus Hermeticum*
en *Asclepius* volgt nu:

HERMES TRISMEGISTUS

Inleiding, Teksten, Commentaren

ROELOF VAN DEN BROEK

In de eerste eeuwen van onze jaartelling gold Hermes Trismegistus in de Grieks-Romeinse wereld als een belangrijk leraar van oude wijsheid, die in een ver verleden in Egypte geleefd zou hebben. In talrijke geschriften werd zijn leer uiteengezet, door hemzelf of zijn directe leerlingen. Die leer bleek buitengewoon veelzijdig.

De hermetische fragmenten uit de anthologie van Johannes Stobaeus (5e eeuw) en de berichten in de latere Griekse en Romeinse literatuur nemen in de standaardeditie van Nock & Festugière (1945-1954) een belangrijke plaats in. Van den Broek heeft al deze teksten vertaald, ingeleid en toegelicht. Maar zijn uitgave biedt veel meer: teksten die ten tijde van Nock & Festugière nog niet ontdekt waren, zoals nieuwe Griekse fragmenten, die nu bekend staan als de *Weense fragmenten* en de *Hermetica van Oxford* en de *Definities van Hermes Trismegistus*, een verzameling beknopt geformuleerde opvattingen, die in zijn geheel in het Armeens en gedeeltelijk in het Grieks bewaard is gebleven. Als laatste nieuw ontdekte tekst volgt *De Inwijding in de achtste en de negende sfeer*, ook wel bekend als *Over de Ogdoaden en de Enneaden*, die in de Koptische handschriftenvondst van Nag Hammadi aan het licht is gekomen.

Al deze teksten worden hier voor het eerst in het Nederlands vertaald en toegelicht. Met name de laatstgenoemde tekst is van groot belang voor onze kennis van het Hermetisme. De veelbesproken vraag of er in Alexandrië in de eerste eeuwen van onze jaartelling hermetische gemeenschappen bestonden met inwijdingen, gebeden, hymnen, maaltijden e.d., is door deze tekst weer bijzonder actueel geworden.

ROELOF VAN DEN BROEK, *Hermes Trismegistus. Inleiding, Teksten, Commentaren*

Amsterdam: In de Pelikaan, 2006 (Pimander. Texts and Studies published by the Bibliotheca Philosophica Hermetica 15), ca. 400 pp., ISBN 90 71608 220, € 37,50

Exclusieve distributie: RozeKruis Pers

ROZEKRUIS PERS

Bakenessergracht 5, 2011 JS, Haarlem

Tel.(023) 5323852, www.rozekruispers.com